

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Eva Němečková

**Veřejné mínění jako politický faktor: Francie v
období Druhého císařství**

Bakalářská práce

Praha, 2015

Autor práce: **Eva Němečková**

Vedoucí práce: **PhDr. David Emler, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2015**

Bibliografický záznam:

NĚMEČKOVÁ, Eva. *Veřejné mínění jako politický faktor: Francie v období Druhého císařství*. Praha, 2015. 48 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. David Emler, Ph.D.

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá fenoménem veřejného mínění a jeho vlivem na politickou situaci v období Druhého francouzského císařství, konkrétně mezi lety 1866 až 1870. Cílem práce je zodpovědět otázku, zda bylo veřejné mínění zodpovědné za propuknutí Francouzsko-pruské války, jak tvrdí vyjádření císaře Napoleona III. při kapitulaci a také dalších členů vlády. V širším kontextu práce demonstruje, že právě v období Druhého císařství došlo ke vzniku nového politického faktoru, kterým se stalo veřejné mínění. První dvě kapitoly představují fungování režimu a změny, které byly Napoleonem III. zavedeny včetně jejich vlivu na společnost. Dále také definují pojmy veřejnost a veřejné mínění a popisují systém, jakým bylo mínění ve sledovaném období zjišťováno. Stěžejní část práce poté tvoří třetí kapitola, která se zabývá konkrétními případy projevů veřejného mínění a jejich vlivem na císaře Napoleona III. a jeho rozhodnutí. Těmito případy bylo zavedení armádní reformy, propuknutí hospodářské krize, Hohenzollernská kandidatura na španělský trůn a zveřejnění Emžské depeše.

Abstract

The Bachelor Thesis deals with the phenomenon of public opinion and its impact on the political situation in the Second French Empire, specifically during the years 1866–1870. The aim of this thesis is to answer the question whether the public opinion played any role in the declaration of the Franco-Prussian War, as it was claimed by the Emperor Napoleon III and also by other members of the government upon surrender. In a broader context, the thesis proposes that it was during the period of the Second Empire when public opinion has become

a new political factor. The first two chapters present the changes that took place during the reign of Napoleon III, as well as their impact on the society. They also define the concepts of public and public opinion and describe the system which was used to monitor the state of public opinion during the examined period. The key part of the thesis is the third chapter, which deals with concrete cases in which the public opinion clearly influenced the Emperor and his decisions. Those cases were the introduction of the military reform, the outbreak of the economic crisis, Hohenzollern candidature for the Spanish throne and the publication of the Ems dispatch.

Klíčová slova

Francie, Veřejné mínění, Vliv veřejného mínění na politiku, Napoleon III., Francouzsko-pruská válka

Keywords

France, Public Opinion, Impact of Public Opinion on Politics, Napoleon III, Franco-Prussian War

Rozsah práce: 77 425 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Eva Němečková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své bakalářské práce doktoru Davidu Emlerovi, za podnětné komentáře a připomínky v průběhu konzultací. Dále také vedoucímu mého bakalářského semináře doktoru Ondřeji Matějkovi za inspirativní atmosféru na hodinách a přínosné oponentské odstavce. V neposlední řadě patří mé díky profesoru Nicolasu Bourguinatovi za jeho přednášky na *Université de Strasbourg*, které poskytly základní inspiraci k mému tématu.

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Eva Němečková

E-mail:

eva-nemeckova@seznam.cz

Semestr:

letní

Akademický rok:

2013/2014

Název práce:

Pocity francouzské a německé veřejnosti v předvečer prusko-francouzské války 1866-1870

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):

letní, 2014/2015

Vedoucí bakalářského semináře:

PhDr. Ondřej Matějka PhD

Vedoucí práce (není povinné):

PhDr. David Emler, Ph.D.

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

Francouzsko-pruská válka byla důležitým milníkem ve vztazích evropských mocností. Jejím výsledkem byl vznik nepřátelství mezi Francií a nově sjednoceným Německem, a také politická izolace Francie trvající dalších dvacet let. Nepřátelství bylo zdrojem napětí v Evropě až do druhé poloviny dvacátého století, kdy byla obnovena politická spolupráce obou zemí. Francouzská averze k obyvatelům německých států (především Pruska) byla zformována již v letech předcházejících válce a francouzští vládní činitelé prohlašovali, že byla jimi vyhlášená válka výsledkem veřejného mínění francouzské společnosti.

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Předpokládaným cílem práce je zjištění, jak velký vliv mělo veřejné mínění na počátek francouzsko-pruské války. Bude zkoumán postoj francouzské veřejnosti k politice Napoleona

III a obyvatel německých států k politice kancléře Bismarcka.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

Práce se bude zabývat situací ve Francii a německých státech od pruského vítězství v Rakousko-pruské válce v roce 1866 do propuknutí Francouzsko-pruské války v roce 1870. Bude zkoumán především postoj obyvatelstva k politice císaře Napoleona III ve Francii a kancléře Bismarcka v Prusku a dalších německých státech. Veřejné mínění bylo důležité pro záměry obou hlavních představitelů. Napoleon III potřeboval přesvědčit francouzskou veřejnost o legitimitě svého režimu. Kvůli stálému strachu z revoluce zřídil síť prefektů po celém císařství, jejichž úkolem bylo pravidelně hlásit stav veřejného mínění ve své oblasti. Bismarckovou poslední překážkou pro celoněmecké sjednocení byly katolické jihoněmecké státy, jejichž veřejnost nepodporovala ideu společné německé jednoty. Práce bude zkoumat vývoj těchto dvou fenoménů v uvedeném období a jejich vliv na stav obou soupeřů v červenci 1870 a na propuknutí války samotné.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

V první části práce budou definovány pojmy veřejnost a veřejné mínění, které jsou pro práci klíčové. Dále bude popsán politický vývoj ve Francii a německých státech ve zkoumaném období se zaměřením na cíle císaře Napoleona III a kancléře Bismarcka. V druhé části bude již kladen důraz na samotné veřejné mínění na obou územích, jeho vliv na politiku obou hlavních představitelů i na válečné přípravy. V poslední části budou porovnány stavy obou soupeřů na počátku války a zhodnoceno, jak velký vliv mělo veřejné mínění na francouzskou a německou připravenost k válce. Práce bude nejprve čerpat z obecných děl francouzských a německých autorů, zaměřených na politickou, ekonomickou a sociální situaci obou soupeřů v předválečných letech, a poté z článků zaměřených přímo na veřejné mínění obou společností. Práce tedy bude převážně kompilací těchto zdrojů a částečnou komparací situací ve Francii a německých státech.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Milza, Pierre. *L'année terrible: la guerre franco-prussienne*. Paris: Perrin, 2009.

Roth, François. *La guerre de 1870*. Paris: Fayard, 1990.

Audoin-Rouzeau, Stéphane. *1870, La France dans la guerre*. Paris: Armand Colin, 1989.

Armengaud, André. *L'opinion publique en France et la crise nationale allemande en 1866*. Paris: Les Belles Lettres, 1962.

Hewitson, Mark. *Nationalism in Germany 1848-1866: revolutionary nation*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Craig, Gordon A. *Germany 1866-1945*. Oxford: Oxford University Press, 1981.

Carroll, Malcolm. Germany and the great powers, 1866-1914: a study in public opinion and foreign politics. Hamden: Archon Books, 1966.

Wright, Gordon. "Public Opinion and Conscription in France 1866-70." The Journal of Modern History 1 (1942): 26-45.

Carroll, Malcolm. "French Public Opinion on War with Prussia in 1870." The American Historical Review 4 (1926): 679-700.

Stengers, Jean. "Aux origines de la guerre de 1870: gouvernement et opinion publique." Revue belge de philologie et d'histoire 3 (1956): 701-747.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

1. Úvod.....	12
1.1 Současný stav poznání.....	14
2. Druhé císařství: obrat pro francouzskou společnost	15
2.1 Změny iniciované Napoleonem III.....	18
2.2 Bilance zahraniční politiky	20
3. Veřejné mínění v období Druhého císařství	21
3.1 Definice fenoménu veřejné mínění.....	22
3.2 Sledování fenoménu v režimu Napoleona III.....	25
4. Veřejné mínění jako politický faktor	28
4.1 Prusko-rakouská válka: nečekaný výsledek a náhlý obrat veřejného mínění	28
4.2 Armádní reforma a hospodářská krize: první projevy vlivu veřejnosti na režim	30
4.2.1 Armádní reforma.....	30
4.2.2 Hospodářská krize.....	36
4.3 Léto 1870: veřejné mínění přebírá kontrolu	38
4.3.1 Hohenzollernská kandidatura na španělský trůn aneb Bismarckova nová provokace	40
4.3.2 Emžská depeše: poslední kapka pro veřejné mínění.....	43
5. Závěr	45
6. Summary	47
7. Seznam použitých zdrojů.....	49
7.1 Prameny	49

7.2	Literatura	49
7.2.1	Monografie.....	49
7.2.2	Odborné články.....	51
7.2.3	Slovníky a encyklopedie	51
7.2.4	Webové stránky	52

1. Úvod

*Válka, za tu jsem nemohl já, byla to Francie, která ji chtěla. Veřejné mínění mne donutilo. My jsme udělali vše, co na nás záviselo, abychom válce zabránili, a mohu říci, že to byl celý národ, který ve svém nezadržitelném rozrušení diktoval naše rozhodnutí.*¹

Těmito slovy kapituloval francouzský císař Napoleon III. před pruským kancléřem Bismarckem 2. září 1870 po bitvě u Sedanu. U panovníka autoritativního režimu, kterým Napoleonovo Druhé císařství bylo, působí toto vyjádření poněkud kontroverzně. Přesto je francouzské veřejné mínění viněno z propuknutí jedné z nejdůležitějších válek 19. století, která byla počátkem francouzsko-německého nepřátelství trvajícím dalších osmdesát let.

Veřejné mínění je v současné době považováno za fenomén, který má na politickou situaci značný vliv. Veřejnost je rozhodující silou ve volbách a stále častěji jsou jí v rámci referend svěřována rozhodnutí týkající se mezinárodní problematiky, jako například vstupu státu do mezinárodních organizací či zavedení nové měny. Tato účast veřejnosti na politice dává systému legitimitu. Proces vzniku veřejného mínění a jeho šíření je obvykle v rukou masové komunikace a médií, která jsou schopná rychle informovat velkou část společnosti. V průběhu 20. století, kdy díky technickému pokroku došlo ke zvýšení informovanosti občanů, se veřejné mínění stalo skutečným politickým faktorem. Zároveň se tento fenomén stal i oblastí výzkumu pro řadu společenských věd, především pro sociologii. Právě zakladatel této vědy, Auguste Comte, považoval vizi Napoleonova režimu za blízkou svému vlastnímu ideálu, tedy nastolení sociální harmonie pomocí naplnění potřeb lidu.²

I přes zvýšený zájem o společnost bylo ovšem císařství autoritativním režimem, který se vyznačoval cenzurou tisku a potlačením opozice. V druhé polovině 19. století nebyla navíc masová komunikace a média zdaleka tak rozvinuta jako v dnešní době. Přesto byla kromě Napoleona i dalšími členy vlády veřejnost uváděna jako hlavní síla, která dovedla Francii do války. Proti tomuto názoru stojí vyjádření členů opozice, kteří odvíňovali vládu ze svádění zodpovědnosti na lid. Nabízí se tedy otázka, zda mohlo být francouzské veřejné mínění

¹ Jean Stengers, „Aux origines de la guerre de 1870: gouvernement et opinion publique,“ *Revue belge de philologie et d'histoire* 3 (1956): 701.

² Mary Pickering, *Auguste Comte: An Intellectual Biography* (New York: Cambridge University Press, 2009), 21.

skutečně tak silné, že donutilo vstoupit císaře a celou zemi do ozbrojeného konfliktu s nepoměrně silnějším soupeřem? Cílem mé práce je tedy zjistit, jak velký vliv měla veřejnost na rozhodnutí vyhlásit v červenci roku 1870 válku sjednoceným německým státům, jejichž armáda svou kvantitou i kvalitou značně převyšovala francouzskou bojovou sílu.

Jak vyplývá již z časového vymezení, práce je historické povahy. Ráda bych ji ovšem pojala též jako studii, která se věnuje vzniku veřejného mínění z politického i socio-vědního hlediska. Pokusím se tedy rozšířit zájem historické práce tím, že na zkoumané období budu částečně pohlížet ze sociologického pohledu. Práce bude rozdělena na historickou a analytickou část. V historické části je nejprve představen režim císaře Napoleona III., jeho cíle a změny, které zavedl. V této kapitole bych ráda ukázala, že společnost se tehdy dostala do centra zájmu vlády, což dle mého názoru dokládají plány na přestavbu Paříže se zaměřením na zlepšení životních podmínek i modernizace dopravy. Druhá kapitola historické části je zároveň teoretická. Zaměřila jsem se v ní na samotný fenomén veřejného mínění a je zde zdůvodněna vybraná definice i fakt, že Francie může být považována za kolébkou politického vlivu veřejnosti. Debata ohledně viny za vyhlášení války ukazuje, že v období Druhého císařství byl pojem „veřejné mínění“ již užíván v souvislosti s vlivem na politickou situaci, tedy ve stejném smyslu, v jakém ho vnímáme v dnešní době. Cílem historické části práce je tedy ukázat, jakým způsobem bylo toto mínění mapováno a jakou část obyvatel můžeme považovat za veřejnost.

V následující analytické části se zaměřím na konkrétní ukázkou vlivu veřejnosti na politická rozhodnutí císaře a vlády mezi lety 1866 až 1870. V celém období je sledován postoj Francouzů k vstupu země do války, zároveň ovšem podrobněji analyzuji několik událostí, ohledně kterých se veřejné mínění zformovalo. V první podkapitole je zkoumán postoj veřejnosti k armádní reformě a hospodářské krizi. Armádní reforma byla klíčová pro stav francouzských bojových sil na počátku války 1870. Hospodářská krize zase vedla ke zformování mínění u veřejnosti z bohatých vrstev, jejíž podpora byla pro režim zásadní. Druhá podkapitola je zaměřena na dvě události, které se odehrály v červenci roku 1870 a přímo vedly k propuknutí francouzsko-pruské války. Jedná se o Hohenzollernskou kandidaturu na španělský trůn a o zveřejnění Emžské depeše. V této podkapitole zkoumám z poměrně širokého množství zdrojů, jaká byla skutečná reakce veřejnosti a zda vláda

podnikla kroky k odvrácení vstupu Francie do války či zda podporovala pro-válečnou politiku.

1.1 Současný stav poznání

Kromě tří primárních zdrojů pocházejících ze sledovaného období, bude práce čerpat výhradně z literatury. Veřejné mínění bylo ve Druhém císařství zjišťováno prefekty a generálními prokurátory, kteří mapovali nálady společnosti ve všech departementech.³ Systém těchto reportů přináší detailní přehled o formování veřejného mínění na území Francie ve zkoumaném období. Během svého pobytu na Univerzitě ve Štrasburku jsem čerpala informace z děl autorů, kterým se podařilo získat přístup k těmto reportům uloženým ve státních archivech v Paříži. Další skupina autorů pracuje s jimi zjištěnými a citovanými údaji.

Klíčovým autorem pro mou práci je americký historik Lynn Marshall Case a jeho dílo *French Opinion on War and Diplomacy during the Second Empire*.⁴ Case ve své knize podrobně popisuje, jakým způsobem bylo veřejné mínění ve Francii zkoumáno a jak se informace o něm dostávaly k císaři. Toto zjištění pomáhá určit, jak silný mohl být vliv mínění na politická rozhodnutí a zda mohl být císař při konkrétních krocích ovlivněn. V tematice Napoleonova systému reportů odkazují na Caseho popis i ostatní autoři, bude z něj tedy do velké míry čerpat i moje podkapitola týkající se této problematiky. Podobná situace je i u informací týkajících se francouzské armády a jejího systému náborů. V této problematice je expertem další americký historik, Gordon Wright, se svým článkem „Public Opinion and Conscription in France 1866–70“.⁵

Jednomyslnost autorů se ovšem netýká otázky odpovědnosti veřejného mínění za počátek francouzsko-pruské války, jejich názory jsou naopak protikladné. Prvním, kdo se problematikou zabýval, byl Malcolm E. Carroll, který došel v roce 1926 k závěru, že válka byla výsledkem vládních snah o pomstu Prusku.⁶ To se pokusil v roce 1954 vyvrátit Lynn M. Case, který naopak zastává názor, že rozhodnutí vlády vyhlásit válku bylo výsledkem

³ Vzhledem k tomu, že tato problematika není v české literatuře zmiňována, budu používat pojem generální prokurátor (z francouzského *procureur général*) místo českého označení „veřejný žalobce“. Náplň funkce generálních prokurátorů bude přiblížena ve druhé kapitole.

⁴ Lynn M. Case, *French Opinion on War and Diplomacy during the Second Empire* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1954).

⁵ Gordon Wright, „Public Opinion and Conscription in France 1866-1870,“ *The Journal of Modern History* 1 (1942).

⁶ Malcolm E. Carroll, „French Public Opinion on War with Prussia,“ *The American Historical Review* 4 (1926), 700.

militantního veřejného mínění.⁷ V tomto ohledu bude ovšem práce vycházet z novějších děl, především od francouzských autorů, kteří se snaží o větší objektivnost. Jsou jimi Stéphane Audoin-Rouzeau, Jean Stengers a Pierre Milza, jejichž díla byla vydána mezi lety 1989 a 2009.⁸ Ani jeden z nich nestraní jednomu ze závěrů, ale snaží se objektivně analyzovat situaci, což ovšem zároveň způsobuje to, že nedochází ke konkrétním závěrům.

Jádro práce bude tedy kompilací děl francouzsky, německy a anglicky píšících autorů. Autorem definice veřejného mínění, jejíž volbu zdůvodním ve druhé kapitole, je americký sociolog W. Phillips Davison.⁹ V českém prostředí bude práce přínosná především kvůli neexistenci problematiky v česky psaných dílech. Je také zajímavé sledovat, jak se fenomén známý spíše ze současnosti vyvíjel a byl sledován v informačně mnohem méně rozvinuté době. Válka v roce 1870 byla posledním velkým ozbrojeným konfliktem na evropském kontinentu před propuknutím První světové války, ve které již veřejnost hrála zásadní roli. Snahou mé práce bude ukázat, že tento vstup veřejného mínění do popředí zájmu politických elit se odehrál právě před francouzsko-pruskou válkou.

2. Druhé císařství: obrat pro francouzskou společnost

Druhé císařství trvající mezi lety 1852 až 1870 bylo pro Francii a její obyvatele obdobím změn, z nichž se velká část uchovala až do dnešní doby. V průběhu vlády Ludvíka Napoleona, který se roku 1852 prohlásil císařem Napoleonem III., došlo k prohloubení průmyslové revoluce, modernizaci měst a dopravy, a v neposlední řadě ke vzniku nového politického faktoru, kterým se stalo veřejné mínění tehdejší společnosti. Přestože byl režim ve své první polovině autoritativní diktaturou, francouzský lid a jeho názory byly od počátku v popředí císařova zájmu. Jeho obavy z rozpoutání revoluce vedly k tomu, že se snažil získat sympatie u všech společenských tříd. Původní záměry a politický program Napoleona byly shrnuty v projevu z Bordeaux, který pronesl v rámci své cesty po říši za účelem zjištění názoru lidu na obnovení císařství. Z tohoto projevu pochází slavný výrok „Císařství znamená

⁷ Case, *French Opinion*, 269.

⁸ Stéphane Audoin-Rouzeau, *1870, La France dans la guerre* (Paris: Armand Colin, 1989).

Stengers, „Aux origines“, a „Le rôle de l’opinion publique dans la genèse d’une guerre: 1870 et 1914,“ *Revue belge de philologie et d’histoire* 1–2 (2004): 407–430.

Pierre Milza, « *L’année terrible* » : *la guerre franco-prussienne* (Paris: Perrin, 2009).

⁹ W. Phillips Davison, *Encyclopaedia Britannica*, s. v. „Public Opinion“ (Chicago: Encyclopaedia Britannica, 2014), <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/482436/public-opinion/258754/The-18th-century-to-the-present> (staženo 7. března 2015).

mír“, kterým se chtěl Napoleon III. odlišit od svého slavného strýce.¹⁰ Zatímco Napoleon I. získal Francii mezinárodní slávu a nová území, která ovšem v závěru přinesla pád, nový císař chtěl Francii přinést především vnitřní mír, stabilitu a zlepšení životních podmínek. Jakými změnami se toho snažil dosáhnout a zda se tato jeho snaha naplnila, se pokusí osvětlit tato kapitola.

Bonapartistická strana, o kterou se režim opíral, byla ve skutečnosti složena ze zastánců rozdílných politických směrů, které spojovaly pouze sympatie k císaři. Jak Napoleon sám shrnul: „Císařovna je legitimistka, princ Napoleon Jérôme je republikán, Morny je orleanista, já sám jsem socialista; není tu více než jeden skutečný bonapartista, kterým je Persigny a ten je blázen.“¹¹ Bonapartismus v tomto období se dá popsat jako aliance mezi konzervativizmem a moderním populismem, založená na „dialogu“ mezi vládcem a lidem. Prvky autoritativního režimu, jako centralizace moci v rukou císaře a potlačení opozičních stran, byly kombinovány s prvky přímé demokracie, především plebiscity a referendy. Ty se zavedením všeobecného hlasovacího práva znamenaly vstup velké části společnosti do politického dění.¹² Přechod z republiky na císařství byl již v počátku stvrzen plebiscitem, a Napoleon III. se tím stal jedním z prvních vládců, který vzal v potaz sílu veřejného mínění svého lidu.¹³ Bonapartismus v jeho režimu byl založen na osobní politice, jejímž cílem bylo získat sympatie všech společenských tříd, a stát se tak strůjcem kolektivního pokroku celého státu.

Režim měl podporu především mezi rolnictvem, které i přes sílící urbanizaci stále tvořilo dvě třetiny francouzské společnosti. Zemědělství, kterým se v šedesátých letech 19. století živilo téměř dvacet milionů Francouzů, si udržovalo vedoucí postavení v národním hospodářství.¹⁴ Není tedy překvapivé, že Napoleon III. uspěl v prosazení císařského režimu především díky podpoře venkovského obyvatelstva. Rolníci, kteří získali svou půdu za dob Prvního císařství, se totiž obávali, že v případě jiného režimu by mohli o nabytou půdu přijít na úkor šlechty. I přes problémy, které režim venkovu přinesl (např. nevydařený projekt hypotečních bank), si udržel jeho podporu až do pozdních šedesátých let 19. století. Celkově bylo ovšem rolnické

¹⁰ „Discours de Bordeaux“, Site universitaire de Francis Choisel, staženo 8. února 2014, http://musee.sitemestre.fr/6001/html/histoire/texte_discours_bordeaux.html.

¹¹ Arnaud-Dominique Houte, *Louis Napoléon Bonaparte: Le coup d'État du 2 décembre 1851* (Paris: Larousse, 2011), staženo 30. dubna 2015, http://www.numilog.com/extrait/extrait.asp?id_livre=85726.

¹² Christophe Verneuil, *Histoire politique de la France de 1814 à 1914* (Paris: Ellipses, 2008), 113.

¹³ Case, *French Opinion*, 1.

¹⁴ Société des agriculteurs de France, *Bulletin de la Société des agriculteurs de France* (Paris: Société des agriculteurs de France, 1874), 796.

obyvatelstvo k problémům císařství spíše nevšimavé, více se staralo o otázku sklizní a sezónních prací. Toto se projevilo především u otázek zahraniční politiky, což bylo zapříčiněno pomalým šířením zpráv na venkově, čímž se vytrácel pocit aktuálnosti a nutnosti zaujmout k problému postoj.¹⁵

Vedoucí silou veřejného mínění bylo tedy městské obyvatelstvo, které se skládalo především z dělnické třídy a buržoazie. Situace dělnictva na začátku druhé poloviny 19. století byla kritická. Většina příslušníků této třídy žila „kočovným“ životem kvůli neustále snaze najít práci. Populace v průmyslových centrech jako Paříž, Lyon či Marseille se v průběhu krátké doby více než zdvojnásobila. Velká hustota zalidnění vedla ke špatným hygienickým podmínkám, šíření nemocí a nedostatku ubytovacích prostor pro dělníky a jejich rodiny. Podporu mezi dělnictvem získal císař Napoleon díky knize *O odstranění chudoby*, kterou napsal v průběhu svého věznění v pevnosti v Hamu.¹⁶ Na základě těchto svých idejí vydal již v roce 1851, tehdy ještě jako prezident, nařízení ke konstrukci prvních tzv. *Logements sociaux*, což byly dělnické osady stavěné ve městech pro zaměstnance továren a jejich rodiny.¹⁷ V průběhu padesátých a šedesátých let se touto výstavbou průmyslová města rozvinula v aglomerace čítající až několik set tisíc obyvatel. Problém s nedostatkem práce měly vyřešit projekty velkých veřejných staveb, k nimž se řadil i plán přestavby hlavního města. Pracovní podmínky dělníků ovšem zůstávaly velmi tvrdé. Více než dvanáctihodinový pracovní den, častá zranění způsobená pracovními stroji nebo škodlivými výpary a nedostačující zdravotní péče zapříčinily velký počet úmrtí. Prvních větších úspěchů v otázce zlepšení pracovních podmínek dosáhla dělnická třída až za liberalizace režimu, kdy byla obnovena umírněná pro-dělnická politika, a došlo ke zrušení Zákona o stávkách a shromažďování a také pracovních knížek.¹⁸

Císařský režim byl ovšem nejvíce závislý na podpoře buržoazie, a to kvůli jejím finančním prostředkům, které císař potřeboval pro realizaci svých nákladných plánů. Není tedy překvapivé, že tzv. *Haute finance*, tedy bankéři a průmyslníci pocházející z této společenské třídy, z režimu také nejvíce prosperovali. Hlavní doménou buržoazie byl rozvoj bank a

¹⁵ Walter J. Shepard, „Public Opinion,“ *American Journal of Sociology* 1 (1909): 37.

¹⁶ Neboli *O zničení pauperismu*. V Miroslav Hroch a kolektiv, *Dějiny novověku II* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969), 198.

¹⁷ „Histoire du logement social“, L'Union sociale pour l'habitat, staženo 8. května 2015, <http://archive.wikiwix.com/cache/?url=http://www.union-habitat.org/histlog&title=Histoire%20du%20logement%20social>.

¹⁸ Raphaël Dargent, *Napoléon III: l'empereur du peuple* (Toulouse: Grancher, 2009), 278.

průmyslových společností. V roce 1852 byla založena *Société Générale du Crédit Mobilier*, jejímž hlavním účelem bylo financovat projekty režimu.¹⁹ Průmysl byl podpořen nastolením volného obchodu a počátkem obchodování se zahraničními státy. Společnosti úzce spolupracovaly s bankami kvůli obojetné potřebě růstu, a zároveň se formoval jejich vztah se státem. Ve snaze naklonit si majetné bankéře a majitele společností došlo k postupné integraci místních trhů a vzniku trhu národního, k čemuž přispěla i nově vzniklá železniční síť.

Príslušníci vyšší buržoazie byli také angažováni ve státní administrativě a některé získané posty byly dynastické podobně jako šlechtické tituly. Mezi aristokratickou a buržoazní třídou došlo za Druhého císařství k celkovému sblížení. Zmodernizovaná aristokracie se začala podílet na ekonomickém životě v podobné sféře jako ambiciózní buržoazie. Společné ekonomické zájmy vedly k mnoha sňatkům mezi oběma třídami se snahou vytvořit vládnoucí sílu společnosti.²⁰

Rozdíly v bohatství buržoazních rodin se v průběhu Druhého císařství prohloubily a nižší buržoazie se postupně proměnila ve střední třídu, která vyplnila prostor mezi třídou dělnickou a bohatými měšťany. Nově nabyté bohatství již tak majetných tříd vedlo k nárůstu mezitřídního napětí, neboť ne všechny třídy profitovaly stejně. Přestože císař sympatizoval se sociálně slabšími třídami, režim potřeboval pro svou existenci především podporu majetného měšťanstva. Sociální změny byly proto zaváděny pouze v omezené míře, i přesto se ovšem francouzská společnost začala transformovat do modernější podoby.

2.1 Změny iniciované Napoleonem III.

Zaměření režimu na společnost je patrné i v Napoleonových plánech z prvních let císařství, především z modernizace dopravy a měst. Již v roce 1853 započala více než deset let trvající přestavba Paříže pod vedením prefekta Georgetse-Eugèna Haussmanna. Cílem této snahy bylo město zmodernizovat a přizpůsobit ho rychle narůstajícímu počtu obyvatel. Nejvíce problematické se ukázalo být středověké centrum, v jehož čtvrtích dosahovala hustota obyvatel až 100.000 na kilometr čtvereční.²¹ Cirkulace vzduchu byla velmi špatná kvůli výšce domů a úzkým ulicím a lidé tudíž žili obklopeni škodlivými výpary, což vedlo k vysoké

¹⁹ Larry Allen, *The ABC-CLIO World History Companion to Capitalism* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 1998), 305.

²⁰ Roger Price, *People and Politics in France 1848 – 1870* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 30.

²¹ Pierre Lavedan, *Nouvelle histoire de Paris: histoire de l'urbanisme à Paris* (Paris: Hachette, 1975), 426.

úmrtnosti. S nárůstem populace se postupně stále více bohatých měšťanů stěhovalo na předměstí, což vedlo k výrazné pauperizaci centra.

Plány na přestavbu Paříže se objevovaly v celé první polovině devatenáctého století, ale žádný z nich neměl výraznější úspěch. Napoleonovým předsevzetím bylo vytvořit reprezentativní hlavní město, které by přitahovalo zahraniční návštěvy. Haussmannovým úkolem se stalo Paříž „provzdušnit, sjednotit a zkrášlit“; inspiraci poskytl císařův dvouletý pobyt v Londýně v druhé polovině čtyřicátých let.²² Mezi lety 1853 a 1869 byla Paříž z původních dvanácti obvodů rozšířena na nových dvacet, bylo postaveno čtyřicet tisíc obytných domů a úzké ulice nahradily široké bulváry známé z dnešní doby.²³ Zrenovován byl i systém kanalizace a odtoků vody. Nově stavěné domy měly okapy, na ulicích byly vyhloubeny odtokové stoky a odpad již nebyl vyléván do Seiny v centru města, ale až po směru toku za městem. Voda, která se nedala využít jako pitná, byla používána k čištění ulic a zavlažování nově vzniklých parků. Samotné byty se staly více komfortními, čehož bylo dosaženo rozvody vody a plynu, a také praktičtějším rozložením pokojů. Z těchto výhod čerpala především buržoazie, které byly nové byty prodávány, což vedlo k jejímu návratu do centra a k promíchání tříd ve francouzské společnosti. Haussmanizace byla kritizována pro své extrémní náklady, které dosahovaly až osmdesáti milionů franků ročně, svému cíli ovšem dostála a změnila podobu Paříže do té, kterou známe prakticky dodnes.²⁴

K přestavbě hlavního města se váže i další krok, který císař považoval za nezbytný pro novou podobu Francie, tedy modernizace dopravy. Do roku 1855 bylo položeno tři tisíce kilometrů kolejí a propukla tzv. železniční mánie.²⁵ Trať a nová nádraží byla stavěna soukromými společnostmi, ale finančně podporována vládou. Kromě rozvoje již existující sítě byly vytvářeny nové trati do odlehlějších oblastí císařství. To dále podporovalo pohyb obyvatelstva a propojení trhu a železniční síť proměnila Francii v jednotnou hospodářskou oblast. V Paříži byla jednotlivá menší nádraží propojena s hlavním *Gare du Nord* pro usnadnění pohybu ve městě i příjezdu obyvatel ze zbytku říše a ze zahraničí. Modernizace dopravy umožnila Paříži stát se v letech 1855 a 1867 dějištěm pompézních Světových výstav kultury a průmyslu. Obě

²² Alain Bauer a Christophe Soulez, *Une histoire criminelle de la France* (Paris: Odile Jacob, 2012), 93.

²³ Journal du Palais, *Pandectes françaises périodique, Lois annotées 4e Série* (Paris: Administration du recueil général des lois et des arrêts, 1855), 89–96.

²⁴ James W. White, *Mirrors of Memory: Culture, Politics, and Time in Paris and Tokyo* (Charlottesville: University of Virginia Press, 2011), 59.

²⁵ Danièle Delangle a Claude Clermontel, *Chronologie scientifique, technologique et économique de la France* (Paris : Éditions Publibook, 2009), 162.

tyto výstavy byly odpovědí na předchozí výstavy v Londýně a měly dokázat, že francouzské hlavní město se tomu britskému dokáže ve všech ohledech vyrovnat.²⁶

S Velkou Británií byla také navázána ekonomická spolupráce ve snaze oživit výkonnost důležitých hospodářských odvětví. V roce 1860 byla uzavřena Cobdenova obchodní a celní smlouva, kterou se Francie zřekla dovozních zákazů a nahradila je poměrně nízkými dovozními cly na britské zboží.²⁷ Výměnou získala možnost vývozu typických francouzských produktů, z čehož profitoval především venkov. Negativní reakci to naopak vyvolalo v odvětví průmyslu, který si i přes svůj rozvoj udržoval malovýrobní ráz, a objevila se myšlenka, že stát by měl národní průmysl chránit. V reakci na to se v zákonodárném sboru zformovaly opoziční skupiny složené z tzv. protekcionistů.²⁸ Období konce padesátých let bylo počátkem vzestupu opozice potlačované od nastolení režimu, která nadále posilovala úměrně k císařovým zahraničním neúspěchům.

2.2 Bilance zahraniční politiky

Napoleon III. si byl dobře vědom rizik, která jeho režimu hrozila kvůli nedostatku dynastické legitimacy. I přes příslib míru daný francouzskému lidu se politika Druhého císařství odehrávala spíše v duchu hesla *ordre et gloire*, tedy pořádek a sláva.²⁹ Vnitřní politika byla vedena ve jménu pořádku, čemuž odpovídají i modernizační plány z počátečních let. Císařovým zahraničním cílem bylo ovšem obnovení velmocenského postavení France a získání respektu u koalice mocností, které v letech 1815 a 1816 pokořily jeho strýce, a jejichž protichůdné národní zájmy mezi nimi nyní vytvářely napětí.³⁰ První polovina trvání režimu skutečně přinesla výrazné vojenské úspěchy. Byla jimi účast na Krymské válce v letech 1854 až 1856, která přinesla porážku ruského carství, a účast ve Druhé italské válce za nezávislost v roce 1859, která znamenala porážku Rakouska.

²⁶ Andrew Hussey, *Paris, ville rebelle: De 1800 à nos jours* (Paris : Max Milo Éditions, 2006), staženo 8. května 2015,

<https://books.google.cz/books?id=s14J819csJMC&pg=PT11&dq=exposition+universelle+de+1855+comme+une+r%C3%A9action+a+1%27exposition+a+Londres&hl=cs&sa=X&ei=v6tMVdzPAemO7Ab-t4DODQ&ved=0CEQQ6AEwBQ#v=onepage&q=exposition%20universelle%20de%201855%20comme%20une%20r%C3%A9action%20a%20l'exposition%20a%20Londres&f=false>.

²⁷ Todd Weiler, *The Interpretation of International Investment Law: equality, discrimination, and minimum standards of treatment in historical context* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2013), 342.

²⁸ Henri Lamirault a kolektiv, *La Grande encyclopédie, inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, s.v. „Libre échange“ (Paris: Société de savants et de gens de lettres, 1886), 187.

²⁹ Hroch, *Dějiny novověku*, 200.

³⁰ Ibid.

I přes tyto dvě úspěšné válečné operace v první polovině trvání císařství vcházela Francie do šedesátých let zahraničně i vnitropoliticky oslabena. První oslabení přinesla již dohra Druhé italské války za nezávislost. Napoleon III. byl jako císař katolické Francie nucen poskytnout vojska pro bránění Papežova světského panství v Římě, které chtěli italští nacionalisté také ovládnout. Připojení italsky mluvícího Savojska a Nizy k Francii pak vyvolalo skutečnou vlnu pohoršení a bylo Italy vnímáno jako zrada.³¹ Tento císařův krok byl navíc veřejně odsouzen Papežem, což vedlo k opozičním tendencím proti režimu u francouzského kléru.

První velký neúspěch zahraniční politiky poté přinesla mexická invaze zahájená již v roce 1861. Francouzští bankéři poskytli Mexické republice řadu půjček, které ovšem prezident Juárez nebyl schopen splácet. Císař Napoleon III. se dohodl na vojenském zásahu spolu se Španělskem a Velkou Británií, jež byly také věřiteli, ale francouzské požadavky a snaha zmonarchizovat režim nakonec vedly ke stažení jejich jednotek.³² V průběhu dalších let se počet francouzských vojáků přítomných v Mexiku zvedl na několik desítek tisíc a celá operace značně zatěžovala státní pokladnu. Splacení dluhů se navíc nepodařilo dosáhnout a invaze skončila debaklem v podobě zabití nově dosazeného krále.

V té době již oslabení Francie začíná využívat pruský kancléř Otto von Bismarck ve svých plánech na sjednocení německých států. Angažovanost francouzských jednotek na zahraničních misích a zároveň odpor Francouzů k válkám, který bránil modernizaci armády, přesvědčil Bismarcka o ideálních podmínkách pro provedení jeho záměru. Sjednocení Německa „železem a krví“ započalo v roce 1864 válkou s Dánskem. Francie ovšem zaznamenala pruskou hrozbu až o dva roky později po válce prusko-rakouské. V následujících čtyřech letech dochází ke značné radikalizaci francouzského veřejného mínění, jehož nestálost císaře Napoleona oslabovala a nakonec vedla k jeho pádu.

3. Veřejné mínění v období Druhého císařství

Jak vyplývá z předchozí kapitoly, císař Napoleon III. projevoval od počátku své vlády zájem o názory francouzského lidu a o podmínky jeho života. Zda a za jakých podmínek se z těchto za Druhého císařství sledovaných pocitů a nálad společnosti mohlo vyvinout veřejné mínění, ukáže tato kapitola. Jejím cílem je definovat pojmy „veřejnost“ a „veřejné mínění“ v době

³¹ Sylvain Milbach, „L'annexion de la Savoie à la France. Quelques perspectives historiographiques,“ v *Aux sources de l'histoire de l'annexion de la Savoie*, éd. Denis Varaschin (Brussels: Peter Lang, 2009), 17–18.

³² Hroch, *Dějiny novověku*, 250.

vlády Napoleona III., a dále vysvětlit, jak bylo mínění lidu zjišťováno a proč bylo pro režim důležité.

3.1 Definice fenoménu veřejné mínění

Definovat „veřejné mínění“ je i v současnosti poměrně komplikované, natož v době, kdy téměř neexistovala masová komunikace či média, která by pomáhala k jeho tvorbě a šíření. Přesto můžeme tento fenomén sledovat i ve společnostech 19. století. Kromě řady všeobecně uznávaných definic má samotný pojem „veřejné mínění“ v každém jazyce trochu jiný význam vyplývající z historického kontextu, který se k jeho formování váže. Za otce pojmu je většinou autorů považován francouzský filosof Jean-Jacques Rousseau, který jej použil ve své Rozpravě o vědách a umění z roku 1750 a následně i v dalších dílech.³³ Rousseauovým *opinion publique* nebyl nicméně myšlen fenomén, který je v dnešní době za veřejné mínění považován, neboť Rousseau sám nevěřil, že by mohl ovlivnit politiku vládnoucího režimu. Význam pojmu je navíc v jeho dílech odlišný až protikladný. V Rozpravě o vědách a umění je pojem nahlížen kriticky, jako předsudek či rozmar, který brání dosažení obecné vůle, místo aby pomáhal k jejímu prosazení. Toto je v přímém rozporu s jeho významem v jiných dílech, kde jsou *opinion publique* a *volonté générale* (obecná vůle) v podstatě synonymy.³⁴

Z Rousseauových děl tedy přesná definice nevyplývá, jím vytvořený pojem byl ale následně převzat a používán dalšími autory. Prvními, kdo použili pojem veřejné mínění ve vztahu k politickému systému, byli francouzští myslitelé, inspirovaní myšlenkami Montesquieua, v předvečer Velké francouzské revoluce. Řadil se k nim i Jacques Necker, ministr financí krále Ludvíka XVI., který popsal veřejné mínění jako „neviditelnou moc“, která posiluje i oslabuje všechny vládní instituce, a měla by proto být brána v úvahu při všech politických rozhodnutích.³⁵ Pro Neckera bylo mínění důležité především ve vztahu k vládní pokladně a držitelům cenných papírů. Jeho „veřejnost“ se tedy skládala pouze z příslušníků bohatých společenských tříd, kteří byli potenciálními nákupci vládních dluhopisů.

Před definováním samotného pojmu „veřejné mínění“ je tedy třeba nejprve přiblížit pojem „veřejnost“ v období Druhého císařství. Zatímco v absolutistických monarchiích 18. století

³³ Colleen A. Sheehan, *James Madison and the Spirit of Republican Self-Government* (New York: Cambridge University Press, 2009), 64.

³⁴ Ibid.

³⁵ W. Phillips Davison, *Encyclopaedia Britannica*, s. v. „Public Opinion“. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 2014. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/482436/public-opinion/258754/The-18th-century-to-the-present> (staženo 7. března 2015).

zahrnovala veřejnost šlechtu a duchovní, kteří se jako jediní podíleli na správě státu, v období 19. století zahrnoval tento pojem i intelektuální elitu. Tito lidé, kteří uměli číst a psát, žili ve městech a měli tak přehled o aktuálním dění, se cítili oprávněni vyjadřovat své názory ve jménu celého národa.³⁶ Se zavedením všeobecného volebního práva a růstem vzdělanosti mohou být za součást veřejnosti považovány všechny společenské třídy. Pokud bychom tedy definovali „veřejnost“ v obecné rovině, odpovídala by „velkému souboru jednotlivců (shromážděných na jednom místě, či rozprostřených po určité oblasti), kteří se navzájem osobně neznají, ale kteří reagují na určitý problém s očekáváním, že určité skupiny ostatních projeví stejný postoj k tomu samému problému“.³⁷

Veřejnost v tomto pojetí již může zahrnovat jednotlivce ze všech společenských tříd, neodpovídá nicméně celé společnosti, ale pouze té části, která je zainteresována v určitém problému. Systém reportů fungující ve Druhém císařství mapoval nálady ve všech částech země, tedy i ve všech společenských třídách. Francouzská veřejnost ovšem odpovídala pouze té části společnosti, která vyjádřila své pocity a názory ohledně řešené situace. Pokud tedy budeme mluvit o „veřejném mínění“ ohledně zahraničněpolitického jednání vlády, „veřejnost“ bude v této problematice odpovídat především městskému obyvatelstvu, neboť venkovské obyvatelstvo se o otázky zahraniční politiky příliš nezajímalo.³⁸ Pokud ovšem budeme řešit „veřejné mínění“ ohledně vnitřních záležitostí, například armádní reformy, „veřejnost“ bude v tomto případě složena z obyvatel měst i venkova, neboť tato otázka zasáhla všechny společenské třídy.

Pojem „veřejné mínění“ se v současné době snaží vymezit mnoho definic, žádná ale není uznávána všeobecně.³⁹ Téměř všechny se ovšem shodují na čtyřech podmínkách, které musí fenomén splňovat, aby mohl být označen za veřejné mínění: 1. Musí dojít ke zformování určitého problému; 2. K problému musí značný počet jednotlivců vyjádřit své názory; 3. Musí dojít k utvoření konsensu mezi alespoň některými z těchto názorů; 4. Tento konsensus musí přímo či nepřímo vytvářet politický vliv.⁴⁰ Pro účely této práce jsem zvolila definici

³⁶ Jiří Linhart, Alena Vodáková a kolektiv, *Velký sociologický slovník*, s. v. „veřejnost“ (Praha: Karolinum, 1996), 1382.

³⁷ W. Phillips Davison, „The Public Opinion Process,” *The Public Opinion Quarterly* 2 (1958): 102.

³⁸ Audoin-Rouzeau, 1870, *La France*, 20.

³⁹ Nejčastěji uváděný počet je padesát. V *International Encyclopedia of the Social Sciences*, s.v. „Public Opinion“ (Michigan: Thomson Gale, 2008), http://www.encyclopedia.com/topic/Public_opinion.aspx (staženo 8. března 2015).

⁴⁰ „Public Opinion,” Britannica.

zformulovanou americkým sociologem W. Phillips Davisonem, která vymezuje veřejné mínění jako:

Souhrn jednotlivých pohledů, postojů a přesvědčení k určité problematice, které jsou vyjádřeny podstatnou částí komunity. Veřejné mínění neovlivňuje detaily vládního jednání, ale nastavuje limity, ve kterých mohou vládní činitelé operovat. To znamená, že budou usilovat o uspokojení všeobecných požadavků, nebo je alespoň vezmou v úvahu, a většinou se budou snažit vyhnout se rozhodnutím, která se budou jevit jako velmi nepopulární.⁴¹

Definici považuji za vhodnou pro její všeobecný rámec, a také proto, že je zaměřena na vztah veřejného mínění k politickým otázkám, což bude náplní analytické části této práce. Davison se ve svých dalších textech zaměřuje i na proces formování fenoménu, pro který je dle jeho mínění klíčová komunikace, která umožňuje předat fakta a názory členům mnoha primárních skupin, což vede k utvoření veřejnosti. V dnešní době je toto úlohou masové komunikace, která oslovuje velké množství lidí současně. Davison ovšem píše, že i bez ní je možno dosáhnout stejného výsledku, i když pomaleji, pomocí systému „jeden člověk řekne druhému, a ten zase dalšímu“, čímž se názor dostane do povědomí širšího okruhu společnosti.⁴² Díky tomu jsme schopni rozeznat fenomén veřejného mínění i ve společnostech, v nichž masová komunikace příliš nefunguje nebo téměř neexistuje, jako tomu bylo ve Francii ve sledovaném období.

Pojem „veřejné mínění“ bude tedy v této práci odpovídat souhrnu názorů a nálad francouzské veřejnosti k otázkám vnitřní a zahraniční politiky. Za „veřejnost“ bude považována ta část francouzské společnosti, která se ke konkrétním problémům vyjadřovala. Rozdíl mezi společností a veřejností není ovlivněn příslušností ke společenské třídě, ale spíše přístupem k informacím o aktuálním dění. V tomto ohledu byli zvýhodněni obyvatelé měst (především Paříže a dalších průmyslových a obchodních center) oproti obyvatelům venkova. U zahraničněpolitických otázek budou veřejností mínění především obyvatelé měst, u vnitropolitických se veřejnost bude vztahovat i na obyvatele venkovských oblastí.

⁴¹ Ibid.

⁴² Davison, „The Public Opinion Process,“ 37.

3.2 Sledování fenoménu v režimu Napoleona III.

Napoleon III. získal svou mocenskou pozici se souhlasem plebiscitu a ve svém režimu částečně prosadil zásady svrchovanosti lidu a všeobecného volebního práva, čímž se stal prvním evropským státníkem, který otevřeně uznal sílu veřejného mínění v politice.⁴³ Projevy této síly se nicméně na francouzském území objevily již za Velké Francouzské revoluce, ve které veřejné mínění, tehdy označováno jako „vůle lidu“, vedlo ke svržení do té doby neotřesitelné monarchie.⁴⁴ Tento krok ovšem zanechal zemi v destabilizovaném stavu. Napětí mezi společenskými třídami přinášelo opakované střety, které vyvrcholily vyhlášením nové republiky v roce 1848 v čele s Ludvíkem Napoleonem. Nový vládce se snažil o stabilizaci nového režimu, čehož chtěl dosáhnout modernizací země a zlepšením životních podmínek lidu.

Tato snaha o obnovení stability a s ní spojený zájem o společnost se na francouzské půdě objevily již v průběhu první poloviny 19. století u skupiny intelektuálů známých jako pozitivisté, v jejichž čele stál Auguste Comte.⁴⁵ Napoleonův převrat byl Comtem a jeho studenty přivítán. Přestože jejich cílem bylo vytvoření pozitivistické republiky, diktaturu viděli jako nutný prostředek k cíli. Napoleonova koncepce diktatury byla navíc pozitivistickým ideálům blízká, neboť se snažila nastolit přísné řízení státu v zájmu nastolení sociální harmonie.⁴⁶ Comte sám mimoto doufal, že v období diktatury bude mít veřejné mínění čas dozrát a obrátit se ve směru jeho ideálů.⁴⁷ Jedinou obavu u něj vzbuzovalo rychlé provedení převratu a pocit, že nová vláda bude přehnaně reakcionářská, čímž ztratí podporu lidu, což by vedlo k další vlně násilí a nestability. K rozporu mezi pozitivisty a císařem došlo krátce po nastolení císařství se zavedením cenzury tisku. Mnoho přívrženců Comteho učení bylo perzekuováno a zatýkáno, i přes jejich původní podporu režimu.⁴⁸ Obavy císaře Napoleona III. z rozpoutání nové revoluce vedly k nastolení autoritativní diktatury v první polovině jeho vlády, která se vyznačovala cenzurou tisku a represemi, ale také sledováním nálad v celé společnosti.

⁴³ Case, *French Opinion*, 1.

⁴⁴ „Public Opinion,“ Britannica.

⁴⁵ Comte se kromě pozitivní filosofie věnoval i zkoumání společnosti a jejich zákonitostí a je považován za zakladatele sociologie. Jeho cílem bylo dosažení národní jednoty pomocí řízení společnosti na základě poznání zákonitostí jejího fungování.

⁴⁶ Pickering, *Auguste Comte*, 21.

⁴⁷ *Ibid.*, 19.

⁴⁸ *Ibid.*, 24–27.

Ludvík Napoleon se prohlásil císařem Napoleonem III. „se souhlasem lidu“, který hlasováním v plebiscitu potvrdil změnu režimu. Císař si byl nicméně od začátku vědom nástrah, které mohou z případné nespokojenosti lidu nastat; obával se především dalších pokusů o revoluci.⁴⁹ Vzhledem k faktu, že na rozdíl od ostatních evropských mocností postrádalo francouzské císařství dynastickou legitimitu, bylo pro režim klíčové nastolit a udržet si vnitřní stabilitu. V rámci dosažení tohoto cíle byla zavedena přísná cenzura tisku, zakázány opoziční politické strany a potlačeny jakékoliv veřejné projevy kritiky císaře a jeho vlády, což znemožnilo otevřené projevy veřejného mínění až do uvolnění režimu v šedesátých letech. Novinové deníky té doby nejenže nereflektovaly veřejné mínění Francouzů, ale velmi často měly naopak toho mínění ovlivnit. Majitelé i redaktoři deníků potřebovali nejprve schválení vlády, které museli poskytnout peněžní vklad a také platit speciální daň z každého vydaného čísla. Noviny byly varovány pokaždé, když zveřejnily zprávu, která nebyla ve shodě se současnou politikou režimu. Po dvou varováních bylo vydávání deníku po dobu dvou měsíců zakázáno, což obvykle vedlo ke konci jeho existence.⁵⁰ Naopak za spolupráci s vládou a zveřejňování pro ni užitečných zpráv byly deníky finančně odměňovány. Nejvíce závislé byly v tomto ohledu provinční deníky, kterým byly často odesílány zprávy a instrukce připravené ve vládní kanceláři v Paříži.⁵¹ Noviny v období Druhého císařství reflektovaly pouze mínění nejmocnější a nejbohatší vrstvy společnosti zaměřené na ovlivnění ostatních.

I přes zavedení všeobecného volebního práva pro muže nemohou být ani výsledky voleb brány jako projev veřejného mínění, neboť účast opozice byla zakázána a vláda sestavovala list vhodných kandidátů.⁵² Napoleon podnikl tyto kroky pro potlačení projevů případných odpůrců, zároveň měl ovšem potřebu vědět, jaká je skutečná nálada mezi Francouzi a zda se z ní formuje veřejné mínění na podporu režimu či odporující režimu. Toto se stalo úkolem generálních prokurátorů a prefektů ve všech departementech tehdejší Francie.

Generální prokurátoři dohlíželi na fungování každého z dvaceti osmi odvolacích soudů (*cour d'appel*) a měli pravomoc nad jejich obvody. Jedním z úkolů této funkce bylo psaní reportů o stavu nálad ve společnosti, formování veřejného mínění a ekonomických podmínkách v oblasti, které byly odesílány ministru spravedlnosti do Paříže. Do tohoto procesu byli zapojeni podřízení prokurátorů, kteří spravovali menší oblasti v rámci obvodu a pravidelně

⁴⁹ Case, *French Opinion*, 6.

⁵⁰ *Ibid.*, 3.

⁵¹ *Ibid.*, 4–5.

⁵² *Ibid.*, 2.

odevzdávali informace prokurátorům. Z těchto informací poté prokurátoři v období tří až šesti měsíců sestavovali své reporty obsahující názory lidu ohledně vnitřních i zahraničních záležitostí i popis celkové situace v obvodu. Průměrná délka těchto reportů byla dvacet pět stran, často ovšem přicházely delší, až devadesátistránkové analýzy.⁵³

Zprávy generálních prokurátorů mohou být považovány za nejspolehlivější zdroj zjišťování veřejného mínění v období Druhého císařství. Jejich cílem nebylo společnost ovlivnit, ale naopak zjistit, jaké jsou její skutečné názory, proto se dají považovat za objektivní. To dokazují i reporty, ve kterých se prokurátoři zmiňují o kritice režimu v jejich obvodech. Například v roce 1861 popsala většina reportů nesouhlas veřejného mínění s Mexickou expedicí.⁵⁴ Dalšími, kdo byli povinni pravidelně mapovat nálady francouzské společnosti, byli prefekti každého z osmdesáti šesti departementů. Prefektské reporty byly kratší, skládaly se pouze z čtyřstránkového předtištěného formuláře, do kterého byly doplňovány stručné údaje.⁵⁵ Odesílány byly každý měsíc, interval byl tedy o poznání kratší než u generálních prokurátorů. Třetím typem reportů byly policejní záznamy, jež byly shromažďovány a řízeny prefektem Paříže. Bohužel téměř všechny tyto záznamy policie byly zničeny při požárech založených Komunou v roce 1871, které zasáhly Justiční palác spolu s archivy.⁵⁶

Celkově poskytují reporty detailní přehled o náladách a názorech francouzské společnosti v období Druhého císařství, které v některých případech vedly ke zformování veřejného mínění. Přestože neexistuje přímý důkaz, že by byl císař Napoleon III. pravidelně seznamován s informacemi z reportů, můžeme takto usuzovat z několika faktů. Jejich vytváření bylo vládou požadováno v průběhu celého trvání režimu, ve vypjatějších obdobích byly požadovány i speciální reporty zaměřené na určitou situaci. To dokazuje, že informace v nich byly pro vládu důležité, a vláda byla v autoritativním císařství odpovědná císaři a závislá na jeho rozhodnutích.⁵⁷ V roce 1868 došlo ke zrušení cenzury tisku a zákazu shromažďování, což umožnilo větší prostor pro projevy veřejného mínění. Kromě nově nezávislého tisku se mohla nespokojenost obyvatelstva projevovat demonstracemi, jeho obavy zase poklesem investic.

⁵³ Ibid., 8.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid., 10.

⁵⁶ Ibid., 11.

⁵⁷ Ibid., 9.

Mezi lety 1866 až 1870, kdy Francie procházela řadou zahraničněpolitických krizí, se o nálady jejích občanů zajímali také zahraniční diplomaté přítomní v Paříži. Závěry vyvozovali z vlastních pozorování, a poté odesílali oficiální zprávy do své vlasti.⁵⁸ V této práci budu konkrétně zkoumat přístup císaře Napoleona III. k veřejnému mínění Francouzů v období 1866–1870, kdy uvolnění režimu a císařova nejistota vytvořily z veřejného mínění důležitý politický faktor. To se nicméně nestalo Napoleonovou oporou, ale nestálost tohoto mínění vedla k oslabení císařství a pravděpodobně i přispěla k následnému pádu.

4. Veřejné mínění jako politický faktor

4.1 Prusko-rakouská válka: nečekaný výsledek a náhlý obrat veřejného mínění

V roce 1866 proběhla druhá ze tří válek, které byly v očích pruského kancléře Bismarcka viděny jako nezbytné pro německé sjednocení, válka prusko-rakouská. Přestože se Francie této války osobně neúčastnila, její výsledek, tedy porážka Rakouska, spustil běh událostí, které vedly k oslabení mocenského postavení Francie v Evropě. Přístup císaře Napoleona k průběhu války byl značně ovlivněn snahou vyhovět veřejnému mínění, které se na území císařství zformovalo. Problémem se ovšem stala jeho nestálost. Válečné úspěchy první poloviny císařovy vlády byly zastíněny neúspěšnou expedicí v Mexiku, a francouzská společnost se stále více přikláněla k původnímu Napoleonovu prohlášení „Císařství znamená mír“.⁵⁹ Tak tomu bylo na počátku a v průběhu války mezi Pruskem a Rakouskem, kdy se v reportech generálních prokurátorů jasně projevila touha veřejnosti po neutralitě.⁶⁰

Císař sám doufal v pro Francii ideální řešení, tedy dlouhou válku, která vyčerpá obě strany, a na jejímž konci Francie zasáhne v roli zprostředkovatele míru (což jí přinese nová území). Porážka Rakouska u Sadové necelý měsíc po začátku války byla pro císaře i francouzskou společnost šokující. Francie tímto v roli zprostředkovatele ztratila naději na získání větších území. Před císařem nyní leželo zásadní rozhodnutí, zda podpořit Rakousko a zaútočit na nechráněnou hranici mezi Francií a německými státy, čímž by bylo Prusko nuceno bojovat na dvou frontách a Francie by tím opět nabyla převahu. Napoleon ovšem tuto šanci nevyužil a rozhodl se pokračovat v mírovém zprostředkování.⁶¹ Výsledkem tohoto rozhodnutí byl

⁵⁸ Ibid., 13.

⁵⁹ „Discours de Bordeaux.“

⁶⁰ Wright, „Conscription,” 27.

⁶¹ Case, *French Opinion*, 209.

značný nárůst pruské politické moci v Evropě. Nejenže se Prusko stalo hegemonem v Severoněmeckém spolku, ale v podstatě ovládlo všechny německé státy kromě jihoněmeckých království sousedících s Francií. Vzhledem k tomu, že tyto jihoněmecké státy udržovaly se svým francouzským sousedem dobré politické i obchodní vztahy, stala se Francie v očích kancléře Bismarcka přímou překážkou v celoněmeckém sjednocení.⁶²

Přestože francouzská veřejnost projevila svůj nesouhlas a obavy ze vstupu Francie do války, po uzavření míru byl zaznamenán masivní nárůst militantnosti téměř ve všech francouzských departementech.⁶³ Tato náhlá změna veřejného mínění byla způsobena několika faktory. Jak vyplývá z reportů generálních prokurátorů, po skončení války očekávala veřejnost oznámení teritoriálních kompenzací, které Francie získá za své zprostředkování mírových jednání.⁶⁴

Veřejností je v kontextu reakce na prusko-rakouskou válku myšlena majoritní část francouzské společnosti mající své zástupce ve všech departementech i všech společenských třídách, neboť tato problematika se dotýkala hrdosti Francouzů jako národa. Nejvíce zástupců pak najdeme v oblastech přímo sousedících s německými a italskými státy, tedy v Alsasku, Lotrinsku, Savojsku a Dauphiné, jejichž obyvatelé by vstup Francie do války postihl nejdříve.⁶⁵ S přibývajícím dnem po ukončení mírového jednání, kdy stále nedošlo k oznámení kompenzací, začala narůstat nespokojenost. Francouzská veřejnost si poprvé od začátku prusko-rakouské války uvědomila hrozbu, kterou se Prusko svým vítězstvím stalo a to de facto s francouzským souhlasem.

Proti-pruské nálady byly již v průběhu války zaznamenány v patnácti prokurátorských reportech, kdy došlo k probuzení starého nepřátelství vzniklého porážkou Napoleona I. v roce 1814. Ve chvíli, kdy si veřejnost uvědomila pruskou hrozbu, se toto nepřátelství změnilo v touhu zaútočit. Z dvaceti osmi generálních prokurátorů reportovalo dvacet čtyři nárůst bojovnosti poddaných a patnáct z nich přímo zmínilo ochotu obyvatel vstoupit s Pruskem do války.⁶⁶ Prokurátoři také zmiňovali, že „i skromné kompenzace by dokázaly pozvednout národního ducha“.⁶⁷ Císař tím byl postaven před složitou situací. Francie již nebyla v postavení, kdy by se mohla domáhat kompenzací silou; byla by v očích Evropy viděna jako

⁶² Gordon A. Craig, *Germany 1866-1945* (Oxford: Clarendon Press, 1978), 14.

⁶³ Wright, „Conscription,” 27.

⁶⁴ Case, *French Opinion*, 215.

⁶⁵ *Ibid.*, 217.

⁶⁶ *Ibid.*, 216–217.

⁶⁷ *Ibid.*, 218.

agresor. Bez rozšíření teritoria by ovšem došlo k zmenšení jejího mocenského významu, což by vzhledem k nově silnému Prusku blízko jejích hranic mohlo nadále přispívat ke snižování její vážnosti. Napoleon se tedy uchýlil k taktice, kterou Bismarck později označil jako *politique des pourboires* (politika spropitného), a která vedla k dalšímu oslabení Francie na mezinárodním poli.⁶⁸

4.2 Armádní reforma a hospodářská krize: první projevy vlivu veřejnosti na režim

Období mezi lety 1866 a 1869 bylo ve Francii poznamenáno řadou vnitropolitických i zahraničních krizí, které vedly ke zformování veřejného mínění ve sledovaných názorech a náladách francouzské společnosti. Pro účely této práce byly vybrány dvě vnitropolitické události, u kterých se dají postoje veřejnosti a jejich vliv na politiku císaře dobře sledovat. První z nich je zavedení armádní reformy, která byla obyvatelstvem přijata velmi negativně i přesto, že byla představena v období nárůstu proti-pruských nálad. Druhou událostí je hospodářská krize, která zasáhla především bohaté obyvatele průmyslových měst, jejichž podpora byla pro režim zásadní. Reakce veřejnosti na obě události byla spojena s možností vstupu Francie do válečného konfliktu. Zatímco armádní reforma vyvolala u veřejnosti strach z nevyhnutelnosti války, hospodářská krize naopak probudila u části společnosti touhu po válce jako řešení ekonomických problémů. Dle definice z předchozí kapitoly budou veřejností v kontextu armádní reformy myšleni jednotlivci ze všech částí Francie i všech společenských tříd, protože reforma měla postihnout všechny třídy bez rozdílu. U hospodářské krize bude používáno označení „průmyslová veřejnost“, protože veřejnost v tomto kontextu tvořili především bohatí podnikatelé a průmyslníci, kterých se krize nejvíce dotkla.

4.2.1 Armádní reforma

Pokud dojde k narušení rovnováhy sil mezi mocnostmi, jako tomu bylo v případě Francie po prusko-rakouské válce, nově oslabená mocnost má několik možností, jak rovnováhu obnovit. První z nich je rozšíření teritoria, čímž dojde i k rozšíření populace, zdrojů a strategických hranic. Císař Napoleon se o toto pokusil kvůli obratu veřejného mínění po bitvě u Sadové, ovšem jeho snaha vyvrcholila již na jaře roku 1867 Lucemburskou krizí, která ukončila tyto pokusy o rozšíření hranic císařství. Druhou možností je zlepšení bojeschopnosti oslabené

⁶⁸ Milza, *L'année terrible*, 41.

země, čímž dojde ke kompenzaci sil protivníka a znovuoobnovení rovnováhy.⁶⁹ Vzhledem k tomu, že Francie v první možnosti neuspěla, zbývalo jí přiklonit se k možnosti druhé a zlepšit stav svých bojových sil. Toto se stalo cílem armádní reformy pojmenované po ministru války Adolphu Nielovi.

Reforma císařské armády se na konci roku 1866 jevila jako nezbytná, především v porovnání s velmi efektivní armádou Pruska a jeho německých spojenců. Francouzská armáda a systém náborů se řídily podle zastaralého zákona z roku 1832, dle kterého byli rekruti vybírání losováním. Ti, kteří si vytáhli „špatná čísla“, museli odejít sloužit do armády; ti, kteří si vytáhli „dobrá čísla“ byli osvobozeni od vojenské povinnosti po zbytek života.⁷⁰ Počet rekrutů byl každý rok stanoven zákonodárným sborem (*corps législatif*) a vybraní jedinci poté sloužili sedm let v aktivní armádě. Každý rok přibýlo zhruba 100.000 nových rekrutů, ale věku pro nástup do armády dosáhl třikrát větší počet obyvatel. Zbylých 200.000 bylo buď z vojenské povinnosti osvobozeno kvůli zdravotním či rodinným důvodům, nebo si vytáhlo „dobrá čísla“. Bohaté rodiny měly navíc možnost své syny z vojenské povinnosti vykoupit.

Z hlediska stavu armády byl tento systém velmi neefektivní. V roce 1866 čítala aktivní armáda zhruba 400.000 vojáků, dalších 200.000 bylo pouhými rezervisty, kteří se aktivních výcviků neúčastnili.⁷¹ Pro porovnání v prusko-rakouské válce bojovalo na straně Pruska 700.000 vojáků.⁷² Systém byl ovšem víceméně populární u všech společenských vrstev. Bohatí měli možnost výkupu, chudším vrstvám zase vyhovovala možnost hrát o svůj osud, která se slučovala s častými sklony dělníků a rolníků k hazardu.⁷³

První zmínka o nutnosti reformy se objevila v září roku 1866, kdy byl u veřejnosti zaznamenán nárůst proti-pruského cítění a domáhání se teritoriálních kompenzací po bitvě u Sadové. Ministr zahraničí markýz de la Valette zdůraznil ve svém oběžníku nutnost vojensky se připravit se na jakoukoliv hrozbu.⁷⁴ I přes averzi k Prusku byl tento návrh přijat téměř ve všech departementech negativně. Veřejnost nechápala, proč by mělo dojít k reformování a

⁶⁹ Case, *French Opinion*, 233–234.

⁷⁰ Wright, „Conscription“, 29.

⁷¹ *Ibid.*, 29.

⁷² Milza, *L'année terrible*, 43.

⁷³ *Ibid.*, 31.

⁷⁴ Wright, „Conscription“, 28.

potenciálnímu rozšíření armády v období míru, a většina zastávala názor, že rozšíření teritoria není dostatečným důvodem k rozpoutání válečného konfliktu.⁷⁵

Původní Napoleonův záměr byl reorganizovat armádu podle pruského *Landwehru*,⁷⁶ který obdivoval.⁷⁷ Mezi Francouzi byl ovšem považován za „polobarbarský“, nehodící se k francouzské vzdělanosti a kultuře. V části reportů byl označován až za „nenáviděný“.⁷⁸ První podoba reformy ovšem pruský model všeobecné branné povinnosti částečně převzala.⁷⁹ Vojenská služba měla být povinná pro všechny pouze s malými rozdíly a cílem reformy bylo rozšířit armádu na 800.000 aktivních vojáků. Rekruty se „špatnými čísly“ čekala šestiletá služba v aktivní armádě a poté následovaly další tři roky služby v nově zformované milici, tzv. Národní mobilní gardě. Rekruti s „dobrymi čísly“ měli sloužit šest let jako rezervisti a následně také tři roky v Národní mobilní gardě. Bohatí již neměli možnost se z povinnosti plně vykoupit, tři roky v Národní mobilní gardě měly být povinné pro všechny.⁸⁰

Negativní reakce veřejnosti se projevila okamžitě. Jak již bylo zmíněno výše, veřejností jsou v tomto kontextu myšleni jednotlivci ze všech částí Francie i všech společenských tříd, neboť reforma měla postihnout všechny třídy bez rozdílu. Pouze tři z dvaceti osmi prokurátorů projevili ve svých reportech pochopení pro nutnost reformy, i oni ovšem zmiňovali kritiku obyvatel.⁸¹ Ve zbylých regionech bylo veřejné mínění silně proti. Ve městech to byli především příslušníci buržoazie, kteří byli podrážděni ztrátou možnosti se ze služby vykoupit. Na venkově zase příslušníci rolnictva projevili své obavy, že všeobecná branná povinnost povede k úbytku pracovní síly v zemědělství.⁸²

Veřejnost začala sepisovat petice proti návrhu reformy, a přestože bylo prefektům nařízeno potlačení jejich distribuce, okolo sta bylo doručeno pařížskému legislativnímu sboru. Zajímavý je především fakt, že přestože byly petice psány jako protest proti rozšíření armády, v řadě z nich byla vyjádřena oddanost císařství a ochota bojovat, pokud by došlo k napadení

⁷⁵ Ibid., 27.

⁷⁶ Landwehr – tříletá všeobecná branná povinnost pro každého muže. Vojáci se účastnili každoročních manévrů, dle kterých byla následně zlepšována infrastruktura pro snazší přesun jednotek. V Jean Bérenger, „1866, l'année du destin“, v *La naissance du Reich*, ed. G. Krebs a G. Schneilin (Asnières: Publications de l'Institut d'allemand, 1995), 76.

⁷⁷ Milza, *L'année terrible*, 43.

⁷⁸ Wright, „Conscription“, 28.

⁷⁹ Byla zveřejněna 12. prosince 1866 císařskou komisí, která byla pro tento účel sestavena.

⁸⁰ Ibid., 29.

⁸¹ Case, *French Opinion*, 235.

⁸² Ibid.

Francie.⁸³ Veřejnost byla ovšem vládou ujišťována, že reforma je pouze preventivním opatřením a že válka Francii nehrozí. Proč bylo tedy najednou nutné armádu reformovat? Tento přístup by mohl být vysvětlen tzv. legendou z Valmy, která byla stále v paměti Francouzů. V této bitvě porazili v roce 1792 netrénovaní francouzští poddaní pruskou armádu. Veřejnost nechápala, proč jí vláda nutí strávit devět let života vojenskou službou, když v minulosti prokázala svou schopnost vyhrát i bez této přípravy.⁸⁴ A když se to podařilo tehdy, proč by se to nemohlo opakovat? První verze reformy vyvolala velmi negativní reakci veřejnosti v celé Francii, což vedlo k poklesu císařovy popularity i stability režimu. Objevil se i názor, „že pokud bude reforma adoptována, bude císař ztracen“.⁸⁵

Napoleon III. a jeho ministr války maršál Niel se i přes prvotní negativní reakci veřejnosti rozhodli v projektu pokračovat. Nová verze reformy byla publikována již v březnu roku 1867 a ukazuje první vliv veřejného mínění na své formování. Aktivní služba byla zkrácena na pět let a čtyři roky v Národní mobilní gardě. Ty, kteří si vytáhnou „dobrá čísla“, pak budou čekat čtyři roky rezervní služby a poté pět let v Národní mobilní gardě.⁸⁶ I přes tyto změny byl ovšem návrh reformy přijat stejně negativně jako první verze. Generální prokurátoři z devatenácti regionů studovali veřejné mínění mezi dubnem 1867 a lednem 1868 a nejpozitivnější výsledek za toto období byl 13 regionů proti zákonu, 3 regiony pro, 2 regiony rozdělené a 1 region nerozhodný.⁸⁷ Překvapivé je, že ve stejném období byl opět zaznamenán nárůst bojovnosti a i ochota Francouzů jít do války, což bylo vyvoláno Lucemburskou krizí.

Lucemburská krize byla vyvrcholením Napoleonovy „politiky spropitného“, v jejímž rámci se císař pokusil o odkoupení Lucemburského vévodství od nizozemského krále. Vévodství bylo zároveň součástí německého *Zollverein* a nizozemský král prodej podmínil Bismarckovým souhlasem.⁸⁸ Pruský kancléř nejprve v tajných jednáních anexi podpořil, těsně před jejím uskutečněním ovšem nechal plán zveřejnit, což vyvolalo značné pobouření u německé veřejnosti. Bismarck se poté postavil proti anexi a nizozemský král stáhl svůj souhlas

⁸³ Wright, „Conscription“, 32.

⁸⁴ *Ibid.*, 35.

⁸⁵ Case, *French Opinion*, 236.

⁸⁶ Wright, „Conscription“, 33.

⁸⁷ Case, *French Opinion*, 237.

⁸⁸ Zollverein – celní unie německých států.

s prodejem.⁸⁹ Toto bylo v očích francouzské veřejnosti vnímáno jako zrada ze strany Pruska a začaly se ozývat hlasy dožadující se války.

Prefekti z téměř všech departementů reportovali, že veřejné mínění je připraveno jít do války, protože veřejnost je toho názoru, že „radši dobrá válka, než hanebný ústup“.⁹⁰ Důvodem této ochoty válčit, ale zároveň neochoty reformovat armádu byl pravděpodobně fakt, že francouzská armáda byla považována za nejlepší v Evropě a nikdo z obyvatel nezpochybňoval její superioritu.⁹¹ Císař si ovšem vojenské nedostatky uvědomoval spolu se skutečností, že nejlepší jednotky byly stále vázány v Mexiku. Rozhodl se tedy krizi vyřešit diplomatickým kompromisem a zachovat mír. I přes nárůst bojovnosti bylo toto přijato u většiny veřejnosti s částečnou úlevou, ale i obavou, že mír nebude trvat dlouho.⁹² Diplomatská síla Francie v Evropě byla značně poškozena a další ponížení by bylo pro režim katastrofické. Napoleon si uvědomoval, že je nutné připravit císařství na přímou srážku s Pruskem, rozhodl se ovšem prosazení reformy opět odložit.⁹³ Toto nelogické rozhodnutí bylo pravděpodobně motivováno snahou neposkytnout výhodu opozici ve všeobecných volbách 1869. Republikánská opozice nabývala na síle od uvolnění režimu na začátku šedesátých let a odpor veřejnosti k reformě samozřejmě zaznamenala.⁹⁴

V následujících měsících roku 1867 byla reforma nadále pozměňována s cílem veřejnost uklidnit a s nadějí, že bude postupně přijata. Kromě výjimek v podobě departementů, ve kterých se opozice téměř neprojevovala (například Alsasko a Korsika)⁹⁵, se zbytek regionů stavěl k reformě negativně i těsně před jejím zavedením. V jednom z departementů, konkrétně v *Basses-Pyrénées*, se situace vyhrotila až do extrému.⁹⁶ Místní populace začala masivně emigrovat do Argentiny a dalších jihoamerických států, a dle místního prefekta za to mohla „hrůza Basků z branné povinnosti“.⁹⁷ Pokud by emigrace pokračovala stejnou rychlostí, hrozilo úplné vylidnění departementu v příštích několika letech. Všeobecně převládal pocit, že lepší stav armády nevyhnutelnost války naopak přiblíží. Další vysvětlení negativního postoje nabízí fakt, že nigramotní rolníci, kteří tvořili dvě třetiny tehdejší populace, návrhu

⁸⁹ Craig, *Germany*, 17–18.

⁹⁰ Wright, „Conscription“, 34.

⁹¹ Stengers, „Aux origines“, 712.

⁹² Milza, *L'année terrible*, 36.

⁹³ *Ibid.*, 42.

⁹⁴ Wright, „Conscription“, 38.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *Basses-Pyrénées* – historický departement, pro který neexistuje český překlad.

⁹⁷ *Ibid.*, 37.

reformy nerozuměli a obávali se, že devět let povinné vojenské služby bude zavedeno pro všechny bez rozdílu.⁹⁸ Dřívější systém losování byl pro pochopení jednoduchý, poddaný buď byl vojákem, nebo byl navždy od služby osvobozen.

Na finální verzi reformy, která byla publikována v lednu roku 1868, byl jasně vidět vliv veřejného mínění. Jedinou skutečnou změnou bylo zřízení Národní mobilní gardy.⁹⁹ Rekruti, kteří si vytáhnou „dobrá čísla“, budou muset strávit pouze pět let v Národní mobilní gardě, která bude v období míru vyžadovat jen patnáct dní služby v roce. Bohatým bylo navráceno privilegium své syny ze služby vykoupit. Spolu se zavedením reformy distribuovala vláda i informační brožuru pro každého poddaného. To značně přispělo k zmírnění kritiky ve chvíli, kdy se rolníci ujistili, že služba „dobrých čísel“ byla skutečně zkrácena na pět let.¹⁰⁰

Přestože došlo ke zmírnění otevřeného odporu, veřejnost byla spíše rezignovaná než podporující zavedené změny. Po zavedení finální verze vyhrála opozice ve dvou speciálních volbách v oblastech, které bývaly silně imperialistické.¹⁰¹ Další projevy nespokojenosti se objevily již v březnu v průběhu prvního zápisu rekrutů, kdy propuklo vícero demonstrací po celém císařství. Tyto demonstrace byly vyvolány především faktem, že nová reforma měla být aplikována se zpětnou platností. Platila tedy i pro muže, kteří si vytáhli „dobrá čísla“ v letech 1864 až 1867, a měli tak být navždy od vojenské povinnosti osvobozeni.¹⁰² Demonstrace probíhaly především ve větších městech. K prvním v Toulouse a Bordeaux se postupně přidalo pouze okolo dvaceti dalších měst. Většina veřejnosti se v závěru rozhodla reformu přijmout. Šestnáct generálních prokurátorů poslalo reporty týkající se veřejného mínění ohledně zavedené reformy a všichni označili mínění za „relativně příznivé“.¹⁰³

Následky zavedení nepopulární reformy se ovšem projeví ve všeobecných volbách 1869. Republikánská opozice se zcela zaměřila na nesouhlas veřejnosti s reformou a získala velkou část hlasů. Celkově trvala krize ohledně armádní reformy osmnáct měsíců a jejím výsledkem bylo především oslabení pozice Napoleona i vnitřní stability režimu. Dokonce i dlouhodobí příznivci císaře se v závěru postavili proti navrhované reformě, která dle nich jen živila strach

⁹⁸ Ibid., 36.

⁹⁹ Milza, *L'année terrible*, 45.

¹⁰⁰ Wright, „Conscription,“ 37–39.

¹⁰¹ Ibid., 38.

¹⁰² Ibid., 39.

¹⁰³ Ibid., 43.

poddaných z nevyhnutelné války.¹⁰⁴ Smutným faktem je, že v roce 1870 byla Národní mobilní garda pouze seznamem jmen, bez schopnosti skutečně fungovat. Francouzská armáda tedy nadále spoléhala na tzv. Systém D: *on se débrouillera toujours* (nějak se to vždycky zvládne).¹⁰⁵ Na počátku francouzsko-pruské války byla jedinou bojovou silou profesionální armáda, jejíž aktivní část čítala 260.000 vojáků (*Armée du Rhin*). Pro porovnání Prusko na počátku války zmobilizovalo 450.000 mužů.¹⁰⁶ Přestože si byl císař Napoleon III. vědom nutnosti armádu reformovat, veřejné mínění a jeho obava z něj byla natolik silná, že nedokázal prosadit téměř žádnou vojenskou změnu, což se mu v roce 1870 stalo osudným.

4.2.2 Hospodářská krize

Druhé císařství bývá všeobecně oceňováno pro svůj ekonomický pokrok, který zapříčinila císařem podporovaná průmyslová revoluce. Ekonomický růst se ovšem okolo roku 1865 zpomalil a byl následován hospodářskou krizí trvající mezi lety 1867 až 1869. Propuknutí krize bylo úzce spojeno se snahami o prosazení armádní reformy. Zajímavým faktem je, že zatímco Nielova reforma vyvolávala u veřejnosti strach z nevyhnutelné války, hospodářská krize probudila u části společnosti touhu po válce jako po řešení ekonomických problémů.

Počátek krize je datován do stejného roku, kdy v Paříži probíhala Světová výstava kultury a průmyslu, tedy 1867. Výdaje na organizaci výstavy vedly k dalšímu zatížení státní pokladny, která již kromě provozu dvora financovala i vojenské jednotky v Mexiku a Římě. Mexická expedice navíc nedokázala dosáhnout svého původního cíle, tedy splacení dluhů francouzským věřitelům. K tomu se přidal i fakt, že Spojené státy, podrážděné francouzskou intervencí na svém kontinentu, odmítly splatit dluh Konfederace vůči Francii.¹⁰⁷ Na počátku roku 1867 byla Lucemburskou krizí vyvolána jedna z vln obav francouzské veřejnosti z nevyhnutelné války, která přetrvávala i v průběhu Světové výstavy. Generální prokurátoři vyjádřili ve svých reportech obavu veřejnosti, která očekávala propuknutí války krátce po skončení výstavy.¹⁰⁸ Překvapivým faktem v těchto reportech je zmínka, že část veřejnosti by válku uvítala jako řešení svých ekonomických problémů. Touto částí byli myšleni především bohatí podnikatelé a průmyslníci, jichž se dotkla počínající hospodářská krize. Mohla ovšem válka skutečně vyřešit jejich ekonomické problémy?

¹⁰⁴ Ibid., 44.

¹⁰⁵ Craig, *Germany*, 28.

¹⁰⁶ Milza, *L'année terrible*, 61.

¹⁰⁷ Garrett Epps, *American Epic: Reading the US Constitution* (New York: Oxford University Press, 2013), 180.

¹⁰⁸ Wright, „Conscription“, 37.

V období Druhého císařství došlo k významnému nárůstu obchodování mezi oběma Rýnskými břehy, tedy mezi Francií a jihu německými státy. V roce 1870 byly německé státy čtvrtým největším francouzským dovozcem, a vývoz francouzských produktů do „Německa“ se od počátku císařství více než zpětinasobil.¹⁰⁹ Válka s Pruskem a koalici německých států by vedla k přerušení těchto obchodních vztahů, což by francouzské ekonomice nadále přitížilo. Touha průmyslové veřejnosti po válce byla tedy spíše touhou po vyřešení bezvýhodné situace, ve které se Francie nacházela, než ochotou veřejnosti skutečně vstoupit do války. Propuknutí hospodářské krize bylo celkově sváděno na nejistoty ohledně armádní reformy a nevyhnutelnosti války. Strach o budoucnost byl označen jako důvod „chronické ekonomické deprese“ ve většině průmyslových měst (především v Lyonu, Rouen, Lille a Mulhousu), a zároveň také ve francouzském obchodním centru Marseille.¹¹⁰ Veřejnost se vyvarovala investování do dlouhodobých projektů, což znemožňovalo cirkulaci kapitálu a vedlo k dalšímu zhoršování krize. V prefektských reportech z tohoto období (podzim 1867 – jaro 1868) se objevují sdělení, že pro uklidnění veřejnosti je nezbytná jasnější a srozumitelnější zahraniční politika.¹¹¹ Po uvedení armádní reformy v platnost převládlo veřejné mínění, že vládní politika vedla k ponížení Francie a že touha vlády po pomstě přinese dříve či později válku.¹¹² Toto přesvědčení spolu s hospodářskou krizí může vysvětlovat ochotu průmyslové veřejnosti rozpoutat válku co nejdříve. Pokud k ní stejně mělo dojít, bylo by pro průmyslníky lepší, aby její propuknutí krizi přerušilo; případný nárůst armádní výroby mohl průmyslu pomoci.

Období mezi lety 1866 až 1869 bylo poznamenáno strachem veřejnosti z nevyhnutelné války, který střídavě narůstal a opět klesal. I přes tyto obavy byla plánovaná armádní reforma, která by značně zvýšila francouzskou bojeschopnost, přijata negativně městskou i venkovskou veřejností. Jedním z hlavních argumentů bylo, že lépe připravená armáda nevyhnutelnost války ještě posílí. U části veřejnosti došlo k obratu v postoji k válce s propuknutím hospodářské krize. Od tohoto období se veřejnost ve velkých průmyslových a obchodních centrech začala přiklánět k válce jako k možnému řešení probíhající krize. Oproti tomu u

¹⁰⁹ Audoin-Rouzeau, *1870, la France*, 39.

¹¹⁰ Malcolm E. Carroll, „French Public Opinion on War with Prussia,“ *The American Historical Review* 4 (1926), 681.

¹¹¹ *Ibid.*, 682.

¹¹² *Ibid.*

venkovské veřejnosti, která nebyla hospodářskou krizí tolik zasažena, přetrvával negativní postoj k armádní reformě i válce. Obojí by vedlo k úbytku pracovní síly v zemědělství. Tento stav přetrvával až do počátku léta 1870, kdy došlo ke dvěma událostem, jež vyvolaly počátek francouzsko-pruské války, tedy k Hohenzollernské kandidatuře na španělský trůn a ke zveřejnění Emžské depeše.

4.3 Léto 1870: veřejné mínění přebírá kontrolu

Vstup Francie do války v červenci roku 1870 působí překvapivě, především když porovnáme situaci obou válčících stran. Kromě výrazného nepoměru mezi pruskou a francouzskou armádou jde především o fakt, že Francie byla v tehdejší Evropě izolována. Kvůli Napoleonovým rozhodnutím z předchozích let nemělo císařství mezi ostatními mocnostmi spojence. Pomoc Rakouska-Uherska byla blokována rakouskými liberály a stranou Ference Déaka, kteří byli proti další válce s Pruskem. Francouzské jednotky přítomné v Římě byly překážkou pro alianci s Itálií. Vztahy s Británií byly narušeny „politikou spropitného“ a především Lucemburskou krizí. Poslední možný spojenec, Rusko, bylo již od roku 1868 sympatizantem Bismarcka.¹¹³ I přesto se stala Francie „agresorem“, který válku vyhlásil. Proč tomu tak bylo, se pokusí osvětlit tato kapitola.

V první polovině července roku 1870 došlo ke dvěma událostem, které přímo vedly k francouzskému vyhlášení války sjednoceným německým státům. První z nich bylo oznámení hohenzollernské kandidatury na španělský trůn, druhou pak zveřejnění Emžské depeše. Od aféry o španělské nástupnictví do vypuknutí válečného konfliktu uběhly pouze dva týdny, tedy velmi krátký čas pro reakci veřejnosti a zformování jejího mínění. I přesto je ovšem veřejné mínění často uváděno jako hlavní faktor, který „přinutil“ francouzskou vládu k vyhlášení války. Kromě slavné Napoleonovy kapitulační věty se tento názor objevuje i v prohlášení dalších příznivců vlády: „Bylo to veřejné mínění, které donutilo vládu pozvednout zbraně; ono ve svém nezadržitelném rozrušení diktovalo jejich rozhodnutí.“ (Vincente Benedetti); „Ustoupit nebo vyjednávat jsme nemohli, pobouřili bychom proti sobě celý národ. Žádná lidská síla nemohla válce zabránit.“ (císařovna Evženie).¹¹⁴ Zároveň se ovšem objevují názory, že veřejnost té doby nebyla zdaleka tolik bojovná a pro-válečná. U obou stanovisek musí být brány v potaz politické záměry stran, které je zastávaly. Vzhledem k rychlému oslabení Francie hned na počátku války a následnému převratu by bylo pro císaře i členy

¹¹³ Craig, *Germany*, 23.

¹¹⁴ Stengers, „Aux origines“, 701.

vlády výhodné svést vinu na veřejnost a její touhu po boji. Druhé vyjádření pocházelo především od členů opozice, kteří se po převratu dostali k moci a snažili se poškodit císařský režim v očích lidu, a zabránit tak jeho znovunastolení.¹¹⁵ Názory na problematiku vlivu veřejného mínění na počátek francouzsko-pruské války se liší i mezi historiky. Tato kapitola se pokusí dojít k nejvíce logickému závěru, který zohlední jednak dostupné reporty, dále pak i hospodářskou situaci v zemi a časový interval pro zformování mínění.

Postoj veřejnosti k válce v období před rokem 1870 se z velmi pro-válečného po bitvě u Sadové postupně navrátil k touze zachovat mír, která převládala již v první polovině císařského režimu. Celkem devadesát prokurátorů a prefektů odeslalo reporty zabývající se postojem k válce a míru v jejich oblastech v období od března 1867 do října 1869. Z těchto reportů bylo 70 upřednostňujících mír, proti 14 upřednostňujícím válku s Pruskem. Dalších 9 všeobecně pro-mírových reportů, upřednostňovalo válku jako řešení špatné ekonomické situace. Zbýlých 6 reportů bylo nerozhodných.¹¹⁶ Ve stejném období se ovšem v 60 reportech objevují zmínky o nenávisti veřejnosti k Prusku a jejímu strachu z nevyhnutelnosti válečného konfliktu.¹¹⁷

Veřejné mínění ve Francii nebylo důležité pouze pro císaře Napoleona III., ale i pro jeho pruského rivala, kancléře Bismarcka. Bismarck odhalil důležitost mínění pro Napoleonův režim během svého pobytu v Paříži v roce 1862. Po svém jmenování na post kancléře vysílal pravidelně na francouzské území pruské agenty, kteří měli tajně zkoumat názory tamní veřejnosti především ohledně vstupu Francie do války. „Obsese“ Francouzů mírem paradoxně přispěla k propuknutí války prusko-rakouské, protože zamezila vojenské pomoci Rakousku. To bylo pro Prusko klíčové, neboť vstup Francie do války mohl vést k pruské porážce.¹¹⁸

Přímé válce s Francií se chtěl Bismarck původně vyhnout. Spíše než na přesvědčování veřejného mínění spoléhal na výhody ekonomické a politické spolupráce, které posílí národní jednotu Němců.¹¹⁹ Tento plán byl ovšem narušen nespoluprací jihoněmeckých království, která se pokoušela zamezit fungování *Zollvereinu*.¹²⁰ Napoleon III. navíc podporoval snahu

¹¹⁵ Ibid., 704.

¹¹⁶ Case, *French Opinion*, 261.

¹¹⁷ Ibid., 260.

¹¹⁸ Ibid., 202–204.

¹¹⁹ Volker Hentschel, „Wirtschaft und Reichsgründung (1862-1879),“ v *La naissance du Reich*, éd. G. Krebs a G. Schneilin (Asnières: Publications de l'Institut d'allemands, 1995), 140–141.

¹²⁰ Craig, *Germany*, 19.

jihoněmeckých panovníků o vytvoření samostatného státního útvaru pod patronátem Rakouska.¹²¹ To mělo za následek silící pruskou kritiku Bismarckovy politiky ekonomické spolupráce a požadavek potlačení rebelských tendencí Jihu.¹²²

O nutnosti války s Francií poté kancléře přesvědčily dva faktory. Prvním z nich byl fakt, že v létě roku 1870 měla skončit platnost smluv o vojenské spolupráci mezi Pruskem a jihoněmeckými státy, a bylo třeba zajistit jejich prodloužení. Druhým faktorem byl císařský plebiscit, ve kterém měli Francouzi vyjádřit svou podporu či nesouhlas s „liberálními reformami zavedenými do ústavy od roku 1860“¹²³ (neboli svůj souhlas s Napoleonovou politikou a jeho setrváním v čele státu).¹²⁴ Plebiscit se uskutečnil 8. května 1870 a podporu císaři vyjádřilo přes 80 % voličů (7.300.000 proti 1.600.000).¹²⁵ Tento výsledek byl pro Bismarcka šokující, především v porovnání s výsledkem voleb roku 1869, ve kterých získala republikánská opozice nebývale silnou podporu. Výsledek plebiscitu znamenal, že Prusko již nemůže spoléhat na blízký pád Napoleonova režimu, a tím i odstranění hlavního odpůrce německého sjednocení. Nyní bylo potřeba vyvolat rychlou válku s Francií, která by posílila německé národní cítění. K vyprovokování Francie využil Bismarck dvou příležitostí, které se mu v červenci roku 1870 naskytly.

4.3.1 Hohenzollernská kandidatura na španělský trůn aneb Bismarckova nová provokace

Španělské království bylo od roku 1868 v rukou generála Francisca Serrana y Domingueze, který hledal vhodného kandidáta na trůn po sesazení královny Isabely II. Bismarck na tento post několikrát navrhl německého prince Leopolda z rodu Hohenzollernů, který byl příbuzným pruského krále Viléma II. Pokud by se Bismarckovi povedlo prosadit tento záměr, znamenalo by to „obklíčení“ Francie ze severu i jihu, což by ji v případě války donutilo rozdělit svou armádu.¹²⁶ Leopold návrh nejprve dvakrát odmítl, ovšem na Bismarckovo naléhání do třetice přijal a Bismarck kandidaturu 2. července zveřejnil.

¹²¹ Milza, *L'année terrible*, 48.

¹²² Bernard Poloni, „La Bavière et l'Empire,“ v *La naissance du Reich*, éd. G. Krebs a G. Schneilin (Asnières: Publications de l'Institut d'allemands, 1995), 91–98.

¹²³ Roger Price, *The French Second Empire: An Anatomy of Political Power* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 389.

¹²⁴ Craig, *Germany*, 25.

¹²⁵ Price, *Anatomy of Political Power*, 389.

¹²⁶ Craig, *Germany*, 23.

Reakce pařížské veřejnosti, dle vyjádření členů vlády a zahraničních diplomatů, byla okamžitá. Negativní emoce veřejnosti byly popsány jako „prudké, velmi silné a náhlé, způsobené novými zprávami“.¹²⁷ Po celé Paříži a především před pruskou ambasádou byly pořádány demonstrace. Oproti tomu popis situace členy opozice nebyl zdaleka tak dramatický. Dle jejich vyjádření byly demonstrace „organizovány policií“ (Jules Simon) a „obyvatelstvo bylo daleko od touhy po válce“ (Adolphe Thiers).¹²⁸

Více logickou reakcí Pařížanů na oznámení hohenzollernské kandidatury je ovšem pobouření než klid. Napětí ohledně síly Pruska převládalo v náladách veřejnosti již od bitvy u Sadové, jejíž následky vedly k ponížení Francie na mezinárodním poli. Kandidatura německé rodiny na španělský trůn byla novou a dosud nejsilnější hrozbou, která z Pruska přišla. Dle členů vlády ovšem veřejné mínění přebralo odpovědnost za vstup Francie do války již od momentu zveřejnění kandidatury, tedy od 3. července, kdy se informace dostala do Paříže.¹²⁹ Dne 6. července poté oznámil ministr zahraničí, vévoda Gramont, svou deklaraci, která hrozila Prusku válkou, pokud nedojde ke zrušení kandidatury.¹³⁰

Toto Napoleonovo rozhodnutí, které Gramont přednesl před zákonodárným sborem, ovšem nevycházelo ze skutečné touhy francouzské veřejnosti vyřešit tento konflikt válkou, ale ze snahy císaře předvídat, jaká bude reakce veřejného mínění, až se informace o kandidatuře dostane do všech částí císařství.¹³¹ Jediné, co mohl Napoleon mezi 3. a 6. červencem vidět, bylo pobouření Pařížanů, kteří požadovali zrušení kandidatury a „omluvný krok“ z pruské strany, ale ne explicitně válku. Pro vyřešení konfliktu mírovou cestou se vyjádřila i většina novinových deníků (od roku 1868 necenzurovaných), které byly hlavním zdrojem informací pro pařížskou veřejnost.¹³² Napoleon ovšem předvídal, že pobouření Paříže přeroste v touhu po válce a ta se postupně rozšíří do celé země. Tento jeho názor může být vysvětlen situací po bitvě u Sadové, kdy do té doby pacifistické veřejné mínění začalo požadovat územní

¹²⁷ Z vyjádření diplomatů Beyense (Belgie), Metternicha (Rakousko) a Kerna (Švýcarsko) v Case, *French Opinion*, 261.

¹²⁸ Stengers, „Aux Origines,” 704.

¹²⁹ Ibid., 702–704.

¹³⁰ Milza, *L'année terrible*, 52.

¹³¹ Stengers, „Aux origines,” 727.

¹³² Audoin-Rouzeau, *1870, la France*, 46.

kompenzace i za cenu války, jejíž rozpoutání už nebylo možné.¹³³ Této situaci se chtěl císař vyhnout, protože jejím výsledkem by bylo vnitřní i vnější oslabení režimu.

Po zveřejnění Gramontovy deklaráce byl poprvé od počátku konfliktu projeven zájem vlády o názory v provinciích. Dne 7. července dostali prefekti pokyn k sepsání reportů o reakci veřejnosti na deklaráci. Do 12. července, kdy došlo ke stažení kandidatury Hohenzollerny, dorazilo do Paříže 87 reportů. 52 z nich deklaráci schvalovalo proti 24 odporujícím (zbytek nerozhodný)¹³⁴, což působí dojmem, že vláda skutečně odhadla, jaká bude reakce veřejnosti a pro-válečná politika byla vhodně zvolena.

Ve skutečnosti je ovšem otázkou, z jakých informací prefekti své zprávy sestavovali. Časové rozpětí mezi zveřejněním deklaráce a přijetím reportů v Paříži je pouze pět dní. To je velmi krátký čas pro zformování veřejného mínění především ve vzdálenějších provinciích, které se k informacím o aktuálním dění dostávaly později. Není tedy jasné, do jaké míry vycházely prefektské zprávy ze skutečného pozorování společnosti, či zda vycházely pouze z názorů prefekta a jeho blízkých.¹³⁵ Velká část reportů z rurálních oblastí také zmiňuje nezájem rolnického obyvatelstva o zahraničněpolitické záležitosti. Léto roku 1870 bylo poznamenáno nebyvalým suchem a za jediný zájem rolníků byla označena nadcházející sklizeň.¹³⁶ Úbytek pracovní síly v zemědělství kvůli vstupu do války by mohl podmínky ještě zhoršit. Odmítavé reporty tedy pocházely především z venkovských oblastí.

Mezi pro-válečnými reporty můžeme dále rozlišit dva různé postoje k válce jako takové. První skupinou byly departementy, které podporovaly ideu takzvané „dobré války“, tedy krátké vítězné války, které obnoví francouzskou prestiž a vrátí Prusku ponížení.¹³⁷ Tento názor se objevoval především v departementech s velkými městy, ve kterých byli obyvatelé v každodenním styku s novinami podporujícími deklaráci. Celkově tento postoj zastávalo okolo deseti departementů. Druhou, mnohem početnější skupinu tvořily departementy, jejichž postoj byl spíše rezignovaný. Obyvatelstvo zde válku akceptovalo, spíše než že by ji

¹³³ Tento názor se změnil krátce po návrhu armádní reformy v projevu markýze de la Valette. Ve chvíli, kdy se Francouzi dozvěděli, že by muselo dojít k navýšení vojenských sil, obrátili se k názoru, že rozšíření teritoria není dostatečným důvodem k rozpoutání válečného konfliktu. V Case, *French Opinion*, 260.

¹³⁴ Ibid., 247.

¹³⁵ Audoin-Rouzeau, 1870, *la France*, 21.

¹³⁶ Milza, *L'année terrible*, 65.

¹³⁷ Stengers, „Le rôle,“ 413.

podporovalo.¹³⁸ Celkovou nejednoznačnost veřejného mínění výstižně shrnuje Stéphane Audoin-Rouzeau ve své knize 1870: *La France dans la guerre*:

Mezi 6. a 15. červencem tedy veřejné mínění nevykazuje žádnou jednotnost v otázce míru a války. Část společnosti je na válku připravena, ovšem bez nadšení. Najdeme ji především ve větších městech, i když to není podmínkou. Další část společnosti konflikt odmítá, najdeme ji především na venkově, méně často pak ve městech. Převládajícím postojem je přijetí války, v případě, že se konfliktu nebude možno vyhnout. Základem tohoto postoje je vzpomínka na nedávné francouzsko-pruské spory a přesvědčení o „právu“ Francie odpovědět na „provokace“ nepřítele, které je navíc podporováno jistotou vojenského vítězství.¹³⁹

Jistota vojenského vítězství vycházela z víry obyvatel v převahu francouzské armády a případnou rychlou porážku Pruska. I po celé periodě s armádní reformou si Francouzi stále nebyli vědomi nedostatků své armády, což dokazuje i vyjádření ministra války Edmonda LeBoeufa: „Jsme dokonale připraveni, i kdyby válka trvala dva roky, neztratíme ani manžetový knoflíček na kabátu našich vojáků“.¹⁴⁰

4.3.2 Emžská depeše: poslední kapka pro veřejné mínění

Dne 12. července oznámil Leopoldův otec Karl Anton von Hohenzollern zrušení kandidatury.¹⁴¹ Do Paříže se novina dostala okolo poledne a již v odpoledních hodinách zveřejnil ministr zahraničí Gramont takzvaný požadavek garancí, tedy aby pruský král Vilém II. navždy zakázal Hohenzollernům možnost kandidovat na španělský trůn.¹⁴² Z hlediska následného vstupu Francie do války je tento moment klíčový. Požadavek garancí byl zveřejněn po Gramontově setkání s císařem a císařovnou a byl pravděpodobně opět výsledkem odhadování postoje veřejnosti. Pokud by Francie naopak rezignaci přijala, mohl být konflikt ukončen mírovou cestou. Veřejné mínění Pařížanů se začalo formovat až po zveřejnění požadavku garancí, směr vládní politiky byl tedy již veřejnosti znám. I přes to se ovšem polovina nejdůležitějších pařížských deníků přiklonila k názoru, že vláda měla

¹³⁸ Audoin-Rouzeau, 1870, *la France*, 21.

¹³⁹ Ibid., 50.

¹⁴⁰ François-Charles du Barail, *Mes souvenirs* (Paris: Librairie Plon, 1898), 148.

¹⁴¹ Craig, *Germany*, 26.

¹⁴² Ibid.

rezignaci přijmout.¹⁴³ Druhá polovina deníků i veřejnosti se postavila na stranu garancí, s tím, že rezignaci oznámil „otec Anton“, což bylo pro Francii urážlivé.¹⁴⁴ Celkově ovšem rozdělení veřejného mínění v Paříži ukazuje, že kdyby vláda zvolila mírovou strategii, měla by pravděpodobně podporu poloviny veřejnosti i poloviny zákonodárského sboru, který byl v otázce garancí také rozdělen.

Událostí, po které již vláda „neměla jinou možnost“, než vyhlásit válku, se stalo zveřejnění Emžské depeše.¹⁴⁵ Tento Bismarckův manévr byl dvojím úspěchem, protože kromě vzbouření Paříže vyvolal také pobouření nad francouzskou drzostí v jihoněmeckých státech.¹⁴⁶ Podle vyjádření zahraničních diplomatů i policejních reportů vyvolala depeše v Paříži „výbuch“ hněvu a agrese namířené proti Prusku. Britský velvyslanec Lord Lyons popsal situaci následovně: „Veřejnost je zde extrémně podrážděná kvůli pruskému jednání... Rozrušení, a to zejména v armádě, je tak silné, že není jisté, zda císař bude či může odporovat volání po válce“.¹⁴⁷

Mezi 13. a 15. červencem proběhla v Paříži řada demonstrací a veřejnost požadovala postup vlády „na Berlín!“.¹⁴⁸ Veřejné mínění v ostatních departementech nebylo vládě známé, protože prefekti ani generální prokurátoři neměli dostatek času sepsat své reporty. I přesto se ovšem většina autorů přiklání k názoru, že po zveřejnění Emžské depeše byla negativní reakce obyvatel natolik silná, že byl vstup do války nevyhnutelný.¹⁴⁹ Vláda nicméně zaujala pro-válečný postoj již dříve, a to Gramontovou deklarací a následným požadavkem garancí. Obě tato rozhodnutí byla výsledkem předvídání veřejného mínění, ne skutečnou reakcí veřejnosti. Vláda tedy svým jednáním podpořila bojovnou část společnosti, která ovšem zdaleka neodpovídala většině, místo aby se pokusila vyřešit konflikt mírovou cestou, která měla také své příznivce. Rozhodnutí vlády vyhlásit Prusku válku se uskutečnilo 15. července 1870;¹⁵⁰ k pádu režimu došlo necelé dva měsíce poté (2. září).

¹⁴³ Stengers, „Aux origines,“ 731.

¹⁴⁴ Case, *French Opinion*, 252.

¹⁴⁵ Stengers, „Le rôle,“ 427.

¹⁴⁶ V původní verzi Emžské depeše byl vyjádřen odmítavý postoj krále Viléma II. ke garancím, ovšem diplomaticky napsaný. Bismarck zachytil tuto depeši na její cestě do Francie, seškrtnal její znění tak, až byl obsah pro Francii urážlivý a poté ji zveřejnil. Při francouzském obvinění popíral Bismarck existenci jiné verze depeše. Německé státy byly pohoršené obviněním Francie a postavily se na stranu Pruska.

¹⁴⁷ Stengers, „Aux origines,“ 719.

¹⁴⁸ Audoin-Rouzeau, *1870, la France*, 47.

¹⁴⁹ Tento názor se objevuje v dílech Case, Stengerse a Milzy.

¹⁵⁰ Oficiální vyhlášení proběhlo 19. července 1870.

5. Závěr

Období druhé poloviny 19. století může být považováno za skutečný počátek vlivu veřejného mínění na politiku, což dokládá situace ve Francii mezi lety 1866 až 1870. Rozvoj průmyslu a modernizace měst vedly k prolnutí společenských tříd a veřejnost, která se v 18. století skládala pouze z příslušníků aristokracie a duchovenstva, zahrnovala ve Druhém císařství i příslušníky dělnictva, rolnictva a především buržoazie. Mínění francouzské veřejnosti bylo důležité nejen pro císaře Napoleona III., který se jeho sledováním snažil vyhnout hrozbě revoluce, ale i pro jeho pruského rivala kancléře Bismarcka, který při svých politických rozhodnutích s jeho vlivem kalkuloval.

Vliv veřejného mínění byl posílen především s uvolněním režimu na počátku šedesátých let, a jeho hlavní projevy jsou zasazeny do zkoumaného období, tedy 1866 až 1870. Prvním projevem je prusko-rakouská válka, k jejímuž vyhlášení přispěla absolutní neochota Francouzů vojensky pomoci Rakousku, které si byl Bismarck vědom. Druhým a pravděpodobně nejsilnějším projevem je reakce na snahu o reformu armády. Negativní veřejné mínění vedlo k osmnáctiměsíčnímu odkládání reformy a její finální podoba nepřinesla téměř žádnou změnu. V klíčové otázce vlivu na vyhlášení války Prusku v roce 1870 ovšem není zjištěný výsledek tak jednoznačný.

V odpověď na otázku položenou v úvodu, tedy zda byl vliv veřejného mínění Francouzů natolik silný, že donutil císaře vyhlásit Prusku válku, bych ráda analyzovala již citované Napoleonovo vyjádření:

Válka, za tu jsem nemohl já, byla to Francie, která ji chtěla. Veřejné mínění mne donutilo. My jsme udělali vše, co na nás záviselo, abychom válce zabránili, a mohu říci, že to byl celý národ, který ve svém nezadržitelném rozrušení diktoval naše rozhodnutí.¹⁵¹

Ze závěrů, ke kterým jsem došla v rámci poslední kapitoly své práce, usuzuji, že toto tvrzení samo o sobě je nepravdivé. Vláda nepodnikla vše pro to, aby válce zamezila, naopak od počátku krize s Hohenzollernskou kandidaturou učinila kroky jasně směřující k ozbrojenému konfliktu. Věta o tom, že veřejné mínění vládu donutilo, je pravdivá pouze v případě Paříže po zveřejnění Emžské depeše, která ovšem byla přímým výsledkem francouzského požadavku

¹⁵¹ Stengers, „Aux origines,“ 701.

garanci. Kvůli velmi krátkému časovému úseku mezi zveřejněním depeše a vyhlášením války také neplatí vyjádření, že to byl celý národ, kdo diktoval vládní rozhodnutí; mínění v provinciích nemělo dostatek času se zformovat.

V rámci širšího kontextu je ovšem více pochopitelné, proč mohl císař takto smýšlet. Vzhledem k náhlému obratu veřejného mínění po bitvě u Sadové a následným nárůstům bojechtivosti při krizích následujících let se Napoleon mohl obávat, že další mírová politika by vyvolala pobouření lidu a pád režimu. Také musel brát v potaz průmyslovou veřejnost, která režim financovala, a pro kterou kvůli ztrátám v hospodářské krizi byla válka přijatelnější než další období nejistého míru. Tyto faktory zcela jistě přispěly k císařovu odhadu veřejného mínění, podle kterého řídil svá rozhodnutí.

Nebyla to tedy veřejnost, kdo byl přímo zodpovědný za vyhlášení války, ale vládní elity, které předjímalý, jaká bude reakce veřejnosti. Skutečné veřejné mínění nemělo dostatek času pro své zformování. Nestálost veřejnosti z předchozích let a střídání mínění ovšem značně přispělo k vládním odhadům a k tomu, že byl nakonec zvolen válečný směr místo snahy o mírové urovnání. V posledních letech císařství byla pro Napoleona reakce veřejnosti velmi důležitá a formoval podle ní svá rozhodnutí. Zároveň byl ovšem režim autoritativní a lid se na politice nepodílel, a nebyl si tedy často vědom ani jeho slabin, jako například špatného stavu armády či diplomatické izolace Francie. Rozpor mezi vlivem veřejnosti a její informovaností si navíc uvědomoval kancléř Bismarck, který ho využil v rámci zveřejnění Emžské depeše. Přestože vedl zájem režimu o veřejné mínění v závěru k jeho pádu, otevírá se tím nová kapitola vlivu veřejnosti na politiku. Císařova slova při kapitulaci mohou být považována za jedno z prvních populistických vyjádření na evropské politické scéně. Vliv veřejnosti později vedl například k zavedení všeobecného volebního práva ve všech státech Evropy a ke vzniku prvních populistických stran.

6. Summary

The second half of the 19th century can be considered the real beginning of public opinion's influence on politics, as evidenced by the situation in France between 1866 and 1870. Development of industry and urban modernization led to the blending of social classes and the public was no longer composed only of the aristocracy and the clergy, but it involved also the working class, the peasantry as well as the bourgeoisie. The state of public opinion was monitored by a system of reports introduced by Napoleon III and his decisions were therefore influenced by the opinion of his people. This influence was also monitored by the Prussian Chancellor Bismarck and reflected in his decision making.

The negative stand of the French public opinion towards war paradoxically contributed to the outbreak of the Austro-Prussian War in 1866, as it prohibited French military assistance to Austria. Another result of the public influence was the postponement of the army reform, due to which the army remained weak and ineffective. The answer to the key question, which is whether public opinion was or was not responsible for the declaration of the Franco-Prussian War in 1870 is not so clear though.

Regarding the conclusions arrived at in the last chapter I consider Napoleon's statement at the surrender untrue. He claimed that the public opinion forced him to go to war and that the government did everything to stop the declaration but it was the whole nation that wanted this resolution. The government did not try to avoid the war, on the contrary, it has taken steps towards an armed conflict since the beginning of the crisis, namely since the Spanish throne affair. The only public that wanted to go to war were the people in Paris after the publication of the Ems dispatch, but the Ems dispatch was a result of the demand of guarantees made by the Emperor. Provincial opinion did not have enough time to form itself, so it was not "the whole nation" who forced the government to declare war on Prussia. But it must be taken into account that Napoleon's decision was influenced by the sudden turnover of public opinion after the Battle of Sadowa in 1866 and also by the "industrial public" that funded the regime and for which, due to losses in the economic crisis, the war was more acceptable than another period of uncertain peace.

Even though Napoleon's interest in public opinion led at the end to the regime's downfall, it also opened a new era of the influence of public opinion on politics. Emperor's words at the

surrender can be considered one of the first populist statements on the European political scene and later on public influence led, for example, to the introduction of universal suffrage in all states of Europe and to the emergence of first populist parties.

7. Seznam použitých zdrojů

7.1 Prameny

Du Barail, François-Charles. *Mes souvenirs*. Paris: Librairie Plon, 1898.

Journal du Palais, Pandectes françaises périodique. *Lois annotées 4e Série*. Paris: Administration du recueil général des lois et des arrêts, 1855.

Société des agriculteurs de France. *Bulletin de la Société des agriculteurs de France*. Paris: Société des agriculteurs de France, 1874.

7.2 Literatura

7.2.1 Monografie

Allen, Larry. *The ABC-CLIO World History Companion to Capitalism*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 1998.

Audoin-Rouzeau, Stéphane. *1870, La France dans la guerre*. Paris: Armand Colin, 1989.

Bauer Alain a Christophe Soulez. *Une histoire criminelle de la France*. Paris: Odile Jacob, 2012.

Bérenger, Jean. „1866, l’année du destin.“ V *La naissance du Reich*, ed. Gilbert Krebs a Gérard Schneilin, 69–80. Asnières: Publications de l’Institut d’allemand, 1995.

Case, Lynn Marshall. *French Opinion on War and Diplomacy during the Second Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1954.

Craig, Gordon A. *Germany 1866-1945*. Oxford: Clarendon Press, 1978.

Dargent, Raphaël. *Napoléon III: l’empereur du peuple*. Toulouse: Grancher, 2009.

Delangle, Danièle a Claude Clermontel. *Chronologie scientifique, technologique et économique de la France*. Paris : Éditions Publibook, 2009.

Epps, Garrett. *American Epic: Reading the US Constitution*. New York: Oxford University Press, 2013.

Hentschel, Volker. „Wirtschaft und Reichsgründung (1862-1879).“ V *La naissance du Reich*, ed. Gilbert Krebs a Gérard Schneilin, 139–156. Asnières: Publications de l'Institut d'allemand, 1995.

Houte, Arnaud-Dominique. *Louis Napoléon Bonaparte: Le coup d'État du 2 décembre 1851*. Paris: Larousse, 2011. Staženo 30. dubna 2015,
http://www.numilog.com/extrait/extrait.asp?id_livre=85726.

Hroch, Miroslav a kolektiv. *Dějiny novověku II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969.

Hussey, Andrew. *Paris, ville rebelle: De 1800 à nos jours*. Paris: Max Milo Éditions, 2006. Staženo 8. května 2015,
<https://books.google.cz/books?id=s14J8I9csJMC&pg=PT11&dq=exposition+universelle+de+1855+comme+une+r%C3%A9action+a+l%27exposition+a+Londres&hl=cs&sa=X&ei=v6tMVdzPAemO7Ab-t4DQDQ&ved=0CEQQ6AEwBQ#v=onepage&q=exposition%20universelle%20de%201855%20comme%20une%20r%C3%A9action%20a%20l'exposition%20a%20Londres&f=false>.

Lavedan, Pierre. *Nouvelle histoire de Paris: histoire de l'urbanisme à Paris*. Paris: Hachette, 1975.

Milbach, Sylvain. „L'annexion de la Savoie à la France. Quelques perspectives historiographiques.“ V *Aux sources de l'histoire de l'annexion de la Savoie*, éd. Denis Varaschin, 13–30. Brussels: Peter Lang, 2009.

Milza, Pierre. « *L'année terrible* » : *la guerre franco-prussienne*. Paris: Perrin, 2009.

Pickering, Mary. *Auguste Comte: An Intellectual Biography*. New York: Cambridge University Press, 2009.

Poloni, Bernard. „La Bavière et l'Empire.“ V *La naissance du Reich*, ed. Gilbert Krebs a Gérard Schneilin, 81–100. Asnières: Publications de l'Institut d'allemand, 1995.

Price, Roger. *People and Politics in France 1848 – 1870*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Price, Roger. *The French Second Empire: An Anatomy of Political Power*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Sheehan, Colleen A. *James Madison and the Spirit of Republican Self-Government*. New York: Cambridge University Press, 2009.

Verneuil, Christophe. *Histoire politique de la France de 1814 à 1914*. Paris: Ellipses, 2008.

Weiler, Todd. *The Interpretation of International Investment Law: equality, discrimination, and minimum standards of treatment in historical context*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2013.

White, James W. *Mirrors of Memory: Culture, Politics, and Time in Paris and Tokyo*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2011.

7.2.2 Odborné články

Carroll, Malcolm Eber. „French Public Opinion on War with Prussia.“ *The American Historical Review* 4 (1926): 679–700.

Davison, W. Phillips. „The Public Opinion Process.” *The Public Opinion Quarterly* 2 (1958): 91–106.

Shepard, Walter J. „Public Opinion.“ *American Journal of Sociology* 1 (1909): 32–60.

Stengers, Jean. „Aux origines de la guerre de 1870: gouvernement et opinion publique.“ *Revue belge de philologie et d'histoire* 3 (1956): 701–747.

Stengers, Jean. „Le rôle de l'opinion publique dans la genèse d'une guerre: 1870 et 1914.“ *Revue belge de philologie et d'histoire* 1–2 (2004): 407–430.

Wright, Gordon. „Public Opinion and Conscription in France, 1866–1870.” *The Journal of Modern History* 1 (1942): 26–45.

7.2.3 Slovníky a encyklopedie

Davison, W. Phillips. *Encyclopaedia Britannica*, s. v. „Public Opinion“. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 2014. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/482436/public-opinion/258754/The-18th-century-to-the-present> (staženo 7. března 2015).

International Encyclopedya of the Social Sciences, s.v. „Public Opinion.“ Michigan: Thomson Gale, 2008. http://www.encyclopedia.com/topic/Public_opinion.aspx (staženo 8. března 2015).

Lamirault, Henri a kolektiv. *La Grande encyclopédie, inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, s. v. „Libre échange.“ Paris: Société de savants et de gens de lettres, 1886.

Linhart, Jiří, Alena Vodáková a kolektiv. *Velký sociologický slovník*, s. v. „veřejnost.“ Praha: Karolinum, 1996.

7.2.4 Webové stránky

Site universitaire de Francis Choisel. „Discours de Bordeaux.“ Staženo 8. února 2014, http://musee.sitemestre.fr/6001/html/histoire/texte_discours_bordeaux.html.

L'Union sociale pour l'habitat. „Histoire du logement social.“ Staženo 8. května 2015, <http://archive.wikiwix.com/cache/?url=http://www.union-habitat.org/histlog&title=Histoire%20du%20logement%20social>.